

Tartu Ülikool

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Nadežda Leosk

EESTKOSTE LASTE EESTKOSTJATE NARRATIIVIDES

Magistritöö

Juhendaja: PhD Judit Strömpl

Tartu 2021

Kinnitan, et olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

26. jaanuar 2021

Nadežda Leosk

ABSTRACT

Guardianship in the Narratives of Children`s Guardians

Recently, a number of significant changes and developments have taken place in the field of alternative care in Estonia, which, in addition to raising the general quality of alternative care, are targeted at increasing the share of family-based alternative care.

The aim of this Master`s thesis was to study the stories of those children`s guardians who are natural persons in order to understand their own experiences and needs, interpretations and also perceptions of guardianship, as well as the roles of the guardian and other parties involved in the guardianship process. The aim of the study was derived from a previously established research problem, which emphasised that recent changes in the respective field have addressed the issue of guardianship rather indirectly. However, the situation involving guardianship families requires greater attention, all the more so as the majority of children in family-based alternative care are currently being raised in guardianship families.

The study involved ten guardians of children, six of whom had a family relationship with the children under guardianship and four of whom were caring for a child under guardianship who was not their relative.

In terms of methodology, I decided to use narrative research, as the study focused on people`s own stories and the meanings they have established. It was a creative process and I showed interest both in the events of people`s lives and the experiences of their inner world, and through those narratives I wanted to grasp the meanings of the researched phenomenon. As part of the study, I carried out ten individual semi-structured interviews.

Collecting and analysing information was an extremely interesting and emotional process for me. Each story was unique and moving by nature. The meanings highlighted from the analysis constituted the co-creation of the people who participated in the study and myself

as the author of the study, referring to the fact that the ‘truth’ concerning guardianship has been constructed in the interaction between us.

In summary, there are three basic incentives/motives that can lead a person to the decision to become a child’s guardian: ‘Guardianship as a designated duty, as an a sense of duty’, ‘Guardianship as a mission and fulfilment of social expectations’, and ‘Guardianship as an opportunity to be a parent’. Guardians see themselves as the child’s primary caregivers and bearing responsibility for the child when exercising guardianship.

The narratives show that the guardians’ experiences in communicating with local government specialists differ, with experiences being both positive and negative. They are rather respectful towards the court, however, at the same time they feel a certain degree of anxiety and even fear. The roles of the different parties are not always clear, with their being a lack of a common approach and practices.

The stories revealed that the guardianship families feel that they are not equal to other families. It became apparent that people felt as if contacting a specialist was stigmatising. The families consider it important to be accepted and needed, not to feel different, unequal, and in need. The central topic is humanity and professionalism, which provides a sense of security, and increases courage and confidence.

In conclusion, based on the guardians’ stories, it can be said that there is a need for a harmonised system of family preparation and support, as well as clearer regulation of the roles of the parties, including clarification and harmonisation of the judicial supervision process and regulation of the role of the local government.

Keywords: child, family, alternative care, guardianship, narrative.

SISUKORD

MÕISTED.....	6
SISSEJUHATUS.....	7
1. TEOREETILINE RAAMISTIK JA PROBLEEMIPÜSTITUS.....	10
1.1 Asendushooldus – kellele ja kuidas?.....	10
1.2 Asendushoolduse valdkonna üldised arengusuunad.....	12
1.3 Asendushooldus Eestis ning eestkoste koht asendushoolduses.....	14
1.4 Asendushoolduse statistika.....	20
Probleemipüstitus.....	22
Eesmärk ja uurimisküsimused.....	24
2. UURIMUSE METOODIKA.....	25
2.1 Sotsiaalne konstrueerimine ehk tähenduste loomine.....	25
2.2 Narratiivne lähenemine.....	26
2.3 Valimi moodustamise protsess ja osalejate kirjeldus.....	28
2.4 Andmekogumise meetod.....	29
2.5 Intervjuud ja uurimuse käik.....	30
2.6 Andmeanalüüsi meetod.....	31
2.7 Uurija refleksiivsus ja eetilised põhimõtted.....	33
3. UURIMUSE TULEMUSED.....	35
KOKKUVÕTE. Järeldused ja soovitused.....	69
KASUTATUD ALLIKAD.....	75

MÕISTED

Asendushooldus – lapse eest hoolitsemine väljaspool tema sünniperekonda kas lühi- või pikaajaliselt (Sotsiaalministeeriumi..., i.a).

Asendushooldusteenus – „kohaliku omavalitsuse üksuse korraldatav sotsiaalteenus, mille eesmärk on pika- või lühiajaliselt lapse heaolu ja õiguste tagamine, lapsele tema põhivajaduste rahuldamiseks peresarnaste elutingimuste võimaldamine, lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna loomine ning lapse ettevalmistamine võimetekohaseks toimetulekuks täisealisena. Asendushooldusteenuse osutaja on hoolduspere, perekodu ja asenduskodu“ (Sotsiaalhoolekande seaduse, edaspidi SHS, § 45⁵ lg 1).

Lapsendamine – õiguslik toiming, millega tekivad lapsendaja ja lapsendatu vahel samad õigused ning kohustused, mis bioloogilise lapse sünnil (Sotsiaalministeeriumi..., i.a).

Asendushooldusteenus hoolduspere – „lapse hooldamine sobivas peres, kelle liikmete hulka ta ei kuulu“ (SHS § 45⁶) ning mis toimub kohaliku omavalitsuse ja hoolduspere vahel sõlmitud kirjaliku lepingu alusel (Sotsiaalministeeriumi..., i.a).

Eestkoste – lapsele määratakse eestkostja, kui lapse kummalgi vanemal ei ole esindusõigust või lapse päritolu pole võimalik kindlaks teha. Eestkoste seadmine loob lapse ja eestkostja vahel lapse ja vanema õigussuhte piiratud ulatuses. Eestkostjale kuulub nii lapse isikuhooldus- kui ka varahooldusõigus (*ibid.*).

Perepõhise asendushoolduse all mõistetakse lapsendamist, lapse hooldamist ja kasvatamist hoolduspere (sh perekonnas hooldamine) ja eestkoste määramist (Sotsiaalministeerium, 2014).

PRIDE (Parent Resources for Information, Development and Education ehk lapsevanema teabe-, arengu ja haridusressursid) – pädevuspõhine koolitus, mis rajaneb seisukohal, et lapsendajatel, hoolduspere vanematel ja eestkostjatel peavad olema kindlad teadmised ja oskused selleks, et olla lapsele, kes ei saa kasvada oma sünniperes, võimalikult hea vanem (Tervise Arengu Instituudi..., i.a).

SISSEJUHATUS

Antud magistritöö avab laste eestkoste teema läbi lapsi kasvatavate füüsilisest isikust eestkostjate endi tõlgenduste.

Viimasel ajal on Eestis asendushoolduse valdkonnas toimunud mitmeid olulisi muudatusi ja arenguid, mis lisaks üldisele asendushoolduse kvaliteedi tõstmisele on suunatud perepõhise asendushoolduse osakaalu tõstmisele (Sotsiaalministeerium, 2014). Eesmärkide saavutamiseks kujundati ümber senised asendushoolduse valdkonna teenused ning muudeti valdkonna korraldust ja rahastamist (Jõks, 2020 a).

Perepõhise asendushoolduse võimalustena vaadeldakse Eestis lapsendamist ja asendushooldusteenust hooldusperes (sh perekonnas hooldamist), samuti kuulub perepõhise asendushoolduse vormide hulka lapse eestkostja perekonda paigutamine (Sotsiaalministeerium, 2014). Tuleb tõdeda, et laste eestkoste temaatika ning eestkosteperede olukord ei ole olnud siiani põhjalikult uuritud, samal ajal on täna eestkosteperede seisukohast tegelikult mitmeid kitsaskohti, millele tuleb tähelepanu pöörata. Seda enam, et just eestkosteperedes kasvab täna suurem osa perepõhisel asendushooldusel viibivatest lastest.

Eestis toimib ühtne ettevalmistus- ja hindamissüsteem hooldus- ja lapsendajaperedele, eestkosteperede puhul ühetaoline süsteem puudub, kuigi vastutus on seadusest tulenevalt eestkostjatel suur ning laste ja perede vajadused nende igapäevases elus sageli sarnased (Jõks, 2020 b). Isiku sobivust eestkostjaks hindab eeskätt kohus, kes otsustab eestkoste määramise üle. Samas on eestkostja sobivuse hindamisel oluline roll ka kohalikul omavalitsusel, kelle arvamust kohus reeglina küsib ja arvestab. Samuti on kohaliku omavalitsuse ülesandeks laste hoolekande ja eestkoste korraldamisel eestkostjateks sobivate isikute väljaselgitamine. Seadusega on küll paika pandud teatud aspektid, mida eestkostja valikul tuleb arvestada, ent kuidas nendele vastavust tuleks tuvastada või hinnata, seadus ei täpsusta (Sotsiaalministeerium, 2013).

Eestkosteperedes elavate laste heaolu jälgimine on kohtute pädevuses läbi järelevalve teostamise. Paraku ei ole üheselt selge, mille alusel ning kuidas isikuhooldusõiguse teostamist ning eestkosteperes kasvava lapse heaolu kohtute poolt hinnatakse (Jõks, 2020

b). Kohaliku omavalitsuse roll eestkosteperede suunal ei ole otseselt reguleeritud. Sageli jõuab info lapse või pere abivajaduse kohta lastekaitsetöötajani siis, kui probleem on juba suur (Jõks, 2020 b). Ennetava meetmena eestkosteperedega kontakti hoidmise praktika sõltub tõenäoliselt pigem konkreetse spetsialisti ja ka perede endi initsiatiivist ning võimalustest. Juba mõned aastad korraldatakse ja pakutakse Eestis Euroopa Sotsiaalfondi toel perepõhist asendushooldust pakkuvatele peredele tugiteenuseid ja koolitusi, kuid paraku eestkostepered neid sageli ei kasuta (*ibid.*).

Praktikast tulenevalt võib öelda, et eestkosteperede endi teadlikkus eestkostja õigustest ja kohustusest ning ka teiste seotud osapoolte teadlikkus eestkosteperede ja seal kasvavate laste vajadustest on täna ebaühtlane (*ibid.*). Ühtne lähenemine eestkosteperede suunal puudub, mistõttu võib osa peresid jääda vajaliku toe ja abita ning üksi oma küsimuste ja muredega. Õigeaegne toe ja abi pakkumine on aga väga oluline, sest see aitab ennetada võimalikke tõsisemaid ja lapsi kahjustavaid olukordi, mis võivad lõppeda mh eestkoste lõpetamise ning lapse ümberpaigutamise (nt asutusepõhisele asendushooldusele), mis võib omakorda avaldada lapsele kahjulikku mõju. ÜRO lapse õiguste konventsiooni (LÕK) artikkel 20 peab vanema hooleta lapse asendushoolduse tagamise puhul oluliseks mh üleskasvatamise järjepidevust. Järjepidevuse tagamisel tuleb vältida lapse mitmeid ümberpaigutamisi asendushoolduse kestel (Hodgkin, Newell, 2007: 289). ÜRO suuniste kohaselt tuleb vältida muudatusi asendushoolduse seadmisel, kuna need on kahjulikud lapse arengule ja kiindumussuhete loomise võimele (General Assembly, 2010).

Tänaseks on riigi tasandil alustatud teatud sammudega eestkosteperede suunal. Näiteks käivitati 2020. aastal laste eestkoste pilootprojekt (Jõks, 2020 b), mille eesmärgiks on mh asendushoolduses sarnaste lähenemiste tagamine nii perede ettevalmistamise, hindamise, toetamise kui ka järelevalve tagamisel, samuti teadlikkuse tõstmine eestkosteperede ja seal kasvavate laste vajadustest ning sotsiaal- ja õigussüsteemi vahelise koostöö selgitamine ja tõhustamine. Nimetatud projekti raames on tegevustesse kaasatud erinevad olulised osapooled – riiklikud ametkonnad, kohalikud omavalitsused, vabaühendused (*ibid.*).

On oluline kaasata pered ise, keda võimalikud süsteemi muudatused otseselt puudutavad. Just sellest ning eelnevalt kirjeldatud kitsaskohtadest ajendatult sündis idee uurida lapsi

kasvatavate eestkostjate olukorda nende endi lugude kaudu. Selleks et mõista, millises olukorras eestkostepered täna tegelikult on ja milliseid samme oleks vaja astuda, tagamaks eestkosteperede ja seal kasvavate laste heaolu, on vajalik nende perede olukorra uurimine ja hindamine. Eriti oluline on mõista, kuidas eestkostjad ise oma olukorda näevad, milliseid tähendusi eestkosteile annavad.

Magistritöö fookuses on eestkostjate tõlgendused sellest, kuidas nad näevad ja mõtestavad eestkostet ning enda rolli eestkostjana, mida nad eestkoste teekonnal vajavad ja kogevad, sh erinevate osapooltega seondult.

Metodoloogia poolest valisin narratiivuurimuse, sest pidasin sobivaks loomingulist protsessi, mis on oluline, kui uurimuse keskmes on inimeste endi lood, nende loodud tähendused. Narratiivide analüüsi suundadest valisin temaatilise analüüsi, mis keskendub sisule ehk küsimusele „mida räägitakse?“ ning mida saab kasutada tüpoloogiate loomisel narratiividest ning luua uurija poolne narratiiv uuritava fenomeni kohta (Linno, Strömpl, 2012: 56-57, viidates Riessman 2008). Ma uurisin, kuidas eestkostjate jutustused omavahel sarnanevad või erinevad. Uurimuse raames viisin ajavahemikus november – detsember 2020 läbi poolstruktureeritud intervjuud kümne füüsilisest isikust eestkostjaga.

Magistritöö esimeses peatükis annan ülevaate asendushoolduse valdkonna tänasest olukorrast ja arengusuundadest, eelkõige eestkoste vaatest. Teises peatükis kirjeldan uurimuse metoodikat ja uurimuse käiku, kolmandas peatükis toon välja uurimuse käigus kogutud ja analüüsitud andmetest saadud tulemused ning kokkuvõttes tulemustest lähtuvalt tehtud järeldused.

Soovin avaldada suurt tänu olulise panuse eest uurimuses osalenud peredele, kes usaldasid mind ja jagasid minuga oma lugusid. Samuti soovin tänada minu juhendajat Judit Strömplit motiveerimise ja toetuse ning töö valmimiseks vajalike abistavate nõuannete eest. Täna retsensenti Merle Linnot eelretsenseerimisel antud soovitude ja põhjalike kommentaaride eest.

Märksõnad: laps, pere, asendushooldus, eestkoste, narratiiv.

1. TEOREETILINE RAAMISTIK: ASENDUSHOOLDUS JA EESTKOSTE KOHT ASENDUSHOOLDUSES

Järgnevas peatükis annan ülevaate asendushooldusest, valdkonna eesmärkidest ja arengusuundadest ning tänasest olukorrast Eestis. Eraldi keskendun eestkosteile kui ühele asendushoolduse vormile. Peatüki lõpus esitan töö uurimisprobleemi ning tutvustan uurimuse eesmärke ja uurimisküsimusi.

1.1 Asendushooldus – kellele ja kuidas?

Lapse loomulik kasvu- ja arengukeskkond on tema perekond. Lapse isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks peab laps kasvama perekonna keskel õnne, armastuse ning üksteisemõistmise õhkkonnas (LÕK). Kõik lapsed vajavad kodu, turva- ja kuuluvustunnet ning täiskasvanud inimest enda kõrvale, keda usaldada ja kellele toetuda. Paraku ei saa kõik lapsed kasvada koos oma sünnivanematega ja põhjuseid selleks võib olla mitmesuguseid. Peamiselt on vanemad lapse hooletusse jätnud või teda väärkohelnud, samas võib põhjuseks olla ka vanema suutmatus lapse eest vajalikul viisil hoolitseda, nt piiratud teovõime või haiguse tõttu (Sarv, 2020).

Olukorras, kus vanemad ei suuda ka toe korral kindlustada lapsele turvalist perekeskonda ning vanemlikku hoolt, on riigi ülesandeks tagada lapsele sobiv asendushooldus ehk hoolitsemine väljaspool tema enda sünniperekonda (Sotsiaalministeeriumi..., i.a). Asendushooldus on loodud selleks, et pakkuda vanemlikust hoolest ilma jäänud lastele turvalist kasvu- ja arengukeskkonda ning tagada neile hea ettevalmistus iseseisvaks täiskasvanueluks (Osila jt, 2016).

Üldiselt saab asendushooldust korraldada erinevatel viisidel, nii mitteformaalse kui ka formaalse hoolduse vormis. Mitteformaalseks asendushoolduseks loetakse ÜRO laste asendushoolduse juhiste (2010) järgi mistahes eraviisilisi ning haldus- või õigusorganite korralduseta sõlmitud kokkuleppeid lapse hooldamiseks sugulaste, sõprade või teiste isikute peres (asendushooldusena ei ole käsitletavat sealjuures need juhtumid, kus laps

paigutatakse teise perekonda vaba aja veetmise eesmärgil). Formaalse asendushoolduse puhul on seevastu tegemist haldus- või õigusorganite korraldusel kas pere- või asutuse keskkonnas pakutava hooldusega (Sotsiaalministeerium, 2014, viidates Resolution adopted by the General Assembly 64/142, 2010). Antud töö keskendub formaalsele asendushooldusele.

Vanemliku hooleta jäänud lapse puhul on oluline leida talle võimalikult kiiresti uus kodu, kus on turvaline kasvukeskkond, hoolivad ja püsivad suhted. Esmalt tuleb põhjalikult kaaluda, kas lapse lähivõrgustikus on inimesi, kas tahaksid ja suudaksid pakkuda lapsele vajalikku hoolt ja tuge (Sotsiaalkindlustusamet, 2020). Kui selgub, et lähivõrgustikus ei ole lapsele sobivaid hooldajaid, tuleb lapse huvidest ja vajadustest lähtuvalt kaaluda alternatiivseid perepõhise hoolduse võimalusi. Asendushooldusele paigutamisel vajab nii laps kui kogu pere ettevalmistust, aega ja tuge. Lapse elama asumine teise perre ei tohi toimuda kiirustades, lapsel ja perel peab olema võimalus üksteisega kohaneda ja luua turvalised suhted (*ibid.*). Lapse asendushoolduse paigutamine võib olla ajutine, kuni sünnivanemad suudavad taas lapse eest hoolt kanda. Nt võib see olla tingitud vanema pikaajalisest haigusest või kinnipidamisasutuses viibimisest vms, misjärel eeldatakse lapse naasmist perekonda (Sarv, 2020). On aga olukordi, kus lapsed vajavad asendushooldust pikaajaliselt, sh kuni täisealiseks saamiseni.

Asendushooldus peab tagama lapse heaoluks vajaliku kaitse ja hoolitsuse, mis on lapse iseseisvumisel väga oluline. Asendushooldusele paigutamisel on lapse jaoks äärmiselt oluline hooliva täiskasvanu olemasolu ja tugi. Uurides asendushooldusel viibinud noorte kogemusi tõi Wendy B. Smith (2011) välja, et kõik noored on ise maininud, kui oluline on nende jaoks see kindel täiskasvanu, kes hooliks ja usuks neisse. Kõige suurem tähelepanu peab autori hinnangul olema lapse paigutamisel suunatud just suhetele, lapse kohanemisele, lapse vaimsele tervisele ja tema kaasamisele kogukonnaellu (Smith, 2011: 243).

Ingrid Sindi (2020) rõhutab, et on oluline töötada ka selle nimel, et kindlustada lapse identiteediõigus. Õigus identiteedile on lapse üks kodanikuõigus ja –vabadus. Päritoluperes kasvavad lapsed nadivad seda õigust enamasti eeseenestmõistetavalt. Asendushooldusperedes kasvavate laste puhul on nende identiteediõigus erilise tähtsuse ja tähendusega, seda tuleb austada ja sellega arvestada (Sindi, 2020).

Õiguskantsler (2013) leiab, et kohaliku omavalitsuse ja asendushoolduse pakkuja ülesanne on soodustada laste olemasolevate peresidemete säilimist, sh tuleb samast bioloogilisest perekonnast pärit lapsed paigutada asendushooldusele koos, välja arvatud juhul, kui see on vastuolus lapse huvidega (nt seaks lapse väärkohtlemise ohtu).

Mitmed uuringud on tõestanud, et lapsed, kes suhtlevad asendushooldusel viibides oma bioloogiliste vanematega, saavad tulevikus paremini hakkama kui need, kellel suhtlus vanematega puudub (Turk, 2011). Margit Sarve (2020) sõnul on lapsele vanemad olulised, vaatamata sellele, millised nad on, ja isegi siis, kui nad on tegutsenud vastuolus lapse parimate huvidega. Vanematega suhete säilitamisel on oluline roll lapse arengus, tema identiteedi kujunemisel ja oma käekäiku puudutavate otsuste mõistmisel ning nende aktsepteerimisel (Sarv, 2020). Kui otsekontakt sünniperega ei ole võimalik, saab lapse identiteeti hoida, rääkides temaga päritolust, tehes koos lapsega tema elulooraamatut, säilitades infot ja esemeid lapse minevikust, näiteks fotod, kirjad vms.

Seetõttu on asendushooldusel oleva lapse puhul oluline jätkata sotsiaaltööd lapse sünnivanematega, et säilitada võimaluse korral suhe lapse ja vanemate vahel ning töötada lapse perre tagasipöördumise nimel, kui see on lapse huvides (Sarv, 2020). Tema sõnul on mõnel juhul võimalik koostöös vanemaga parandada tema vanemlikke oskusi lapse eest hoolitsemisel. Vahel ei ole lapse igapäevane hooldamine võimalik, kuid sellegipoolest on lapsevanem hooliv ja oluline isik lapse elus (*ibid.*).

1.2 Asendushoolduse valdkonna üldised arengusuunad

Asendushoolduse arendamiseks ning kvaliteedi parandamiseks on Euroopa riikides 2000. aastatel läbi viidud mitmeid asendushooldust puudutavaid võrdlevaid uurimusi, millele tuginedes on välja töötatud mitmesuguseid juhiseid ja standardeid. 2004. aastal töötati kolme rahvusvahelise laste hoolekandeorganisatsiooni – FICE, IFCO ja SOS Kinderdorf välja Quality4Childreni (Q4C) asendushoolduse standardid, mille eesmärgiks oli parandada vanema hooleta jäänud laste olukorda ja toetada nende arengut asendushoolduse kvaliteedistandardite abil.

Euroopa lastekaitse organisatsiooni Eurochild poolt viidi 2009. aastal 30 Euroopa riigis, sh Eestis, läbi võrdlev uurimus asendushooldusel viibivate laste olukorra ning 2005. aasta Euroopa Nõukogu hoolekandeesutustes elavate laste õigusi puudutavate soovitude järgimise kohta, mille tulemused avaldati 2010. aastal kokkuvõtlikus raportis “Children in Alternative Care” (Eurochild, 2010). Uurimusest selgunud valdkonna kitsaskohad on välja toodud Sotsiaalministeeriumi asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüsis (2013), milles muuhulgas rõhutati, et vanemliku hooleta laste puhul kasutatakse jätkuvalt ja laialdaselt institutsionaalset hooldust. Ehkki enamik riike tunnistab vanemliku hooleta laste puhul institutsionaalsele hooldusele paigutamist üldjuhul viimase lahendusena, on mitmetes Euroopa riikides (eeskätt Kesk- ja Ida-Euroopa riikides) institutsionaalsel hooldusel viibivate laste arv kas stabiilne või isegi kasvav (Sotsiaalministeerium, 2013).

Euroopa riikide valdkonna ekspertidelt saadud ja kokku koondatud andmetest võib järeldada, et asendushooldust vajavate laste arv on viimastel aastatel kasvanud nii mõneski Euroopa riigis. Üheks mõjutavaks asjaoluks võib olla suurema tähelepanu all olev saatjate alaealiste välismaalaste teema ja nende arvu kasv asendushooldusel, sh just asutusepõhisel asendushooldusel (saatjata alaealine välismaalane on alla 18-aastane isik, kes saabub riiki vanema, eestkostja või muu vastutava täisealise isikuta või kes jääb seal riigis viibides ilma vanemast, eestkostjast või muust vastutavast täisealisest isikust, Eestis reguleerib välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seadus (VRKS). Näiteks Saksamaal hakkas peale aastatepikkust seisakut asendushooldust vajavate laste ja noorte arv alates 2013. aastast järsult tõusma (Lerch ja Nordenmark Severinsson, 2019). Teiseks asendushooldusele paigutamise vajaduse kasvu mõjutavaks faktoriks võivad olla olulised muudatused strateegilisel ja poliitilisel tasandil, samuti lastekaitse praktikas. Üldine asendushooldust vajavate laste arv ei tähenda alati ka asutusepõhise asendushoolduse kasvu, kuigi mõnes riigis on märgatav ka selline tendents. Näiteks Leedus vähenes perepõhisel asendushooldusel viibivate laste arv 23% võrra viimase dekaadi jooksul ja selle põhjuseks võib olla puudulik tugisüsteem, negatiivsed hoiakud perepõhise asendushoolduse suhtes ning teatud stereotüübid, nt et asutus on laste jaoks sobiv kasvu- ja arengukeskkond (Lerch ja Nordenmark Severinsson, 2019).

Eurochild (2010) poolt läbi viidud võrdlevast uurimusest juhitu tähelepanu, et mitmetes riikides toimub jätkuvalt alla 3-aastaste laste institutsionaalsele hooldusele paigutamine,

ehkki antud praktika on laste psühholoogilise arengu seisukohalt üldiselt taunitud (Sotsiaalministeerium, 2013). Sandra Wieland'i ja Maire Riisi (2012) sõnul tuleb väikelapse uude koju paigutamisel pakkuda talle sedalaadi kogemusi, mis jäid tema ajul vajaka ning tähelepanu pöörata mh hingamisele, pilkkontaktile, turvalistele puudutustele ja turvalisust sisendavatele sõnumitele, et laps õpiks oma tundeid mõistma, juhtima ja neid väljendama. Eelmainitu viitab sellele, et väikelapse põhivajaduseks on kindel ja turvaline ning püsiv hooldaja.

Eurochild uuringust (2010) nähtub, et asendushoolduse kvaliteeti ja laste õigusi tagavate standardite rakendamine on jätkuvalt nõrk ning laste ja vanemate kaasamine otsustesse jääb paljudes riikides nõrgaks. Ühtlasi räägitakse analüüsi raportis, et väga vähestes riikides on ühendusi, mis koondaksid või esindaksid vanemaid, kelle lapsed on asendushooldusele paigutatud. Bioloogiliste vanemate toetamine ja jõustamine on aga oluline osa asendushooldusest (Sotsiaalministeerium, 2013). Uurimuse käigus tehtud järeldustest lähtuvalt anti Euroopa riikidele ka teatud soovitused, millest suurem osa olid asjakohased ka Eesti asendushoolduse kontekstis. Muuhulgas rõhutati, et riikidel tuleb astuda koheseid samme deinstitutionaliseerimiseks (*ibid.*).

Tänaseks on Eestis toimunud mitmeid olulisi muudatusi ja arenguid, mille fookuses on asendushoolduse kvaliteedi tõstmine ja eelkõige perepõhise asendushoolduse osakaalu suurendamine. Järgnevalt kirjeldan tänast asendushoolduse korraldust ja olukorda Eestis ning toon välja mõned olulised valdkonna arengud.

1.3 Asendushooldus Eestis ning eestkoste koht asendushoolduses

Eestis loetakse asendushoolduse vormideks: lapsendamist, lapsele eestkoste määramist ja asendushooldusteenust hooldusperes, perekodus ja asenduskodus (Sotsiaalministeeriumi..., i.a). Need jagunevad omakorda perepõhiseks ja asutusepõhiseks asendushoolduseks. Asutusepõhise asendushoolduse alla kuulub asendushooldusteenus perekodus ja asenduskodus. Asendushooldusteenuse osutamine perekodus on teenuse osutamine kuni kolme perevanemaga peres, kus on samal ajal kuni

kuus last. Asendushooldusteenuse osutamine asenduskodus on teenuse osutamine kasvatajatega peres, kus on samal ajal kuni kuus last (*ibid.*).

Last asendushooldusele paigutades tuleb alati eelistada perepõhist asendushoolduse vormi (Sotsiaalkindlustusamet, 2020). Vastavalt Sotsiaalkindlustusameti juhisele asendus- ja järelhooldusteenuse korraldamiseks (2020) võib asutusepõhise hoolduse valida vaid erandjuhul, kui see on konkreetse lapse parimates huvides, kui see on tema jaoks sobivaim hooldusvorm. Asutuspõhisele hooldusele paigutatud laste puhul on oluline järjepidevalt üle vaadata, kas antud vorm on lapsele endiselt parim või tuleb olukorda uuesti hinnata ning leida lapsele sobivam lahendus (*ibid.*).

Perepõhise asendushoolduse võimalustena vaadeldakse Eestis perekonnas hooldamist (alates 2018. aastast asendushooldusteenus hooldusperes ja perekonnas hooldamine, SHS §160), uude perre lapsendamist ning lapse eeskostja perekonda paigutamist (Sotsiaalministeerium, 2014). Nimetatud vormide puhul on tegemist formaalse asendushooldusega, mille korraldus ja nõuded on õigusaktidega reguleeritud (*ibid.*).

On oluline märkida, et kuigi lapsendamist loetakse perepõhise asendushoolduse vormiks, saab seda tegelikult asendushooldusena vaadelda vaid tinglikult (Sotsiaalministeerium, 2014). Kuna lapsendamise näol on tegemist perekonnaõigusliku toiminguga, mille tulemusel tekib lapsendatava ja lapsendaja vahel lapse ja vanema õiguslik suhe, nagu bioloogilise lapse sünnil, pole lapsendamise järgselt tegemist enam asendushooldusega. Küll aga saab asendushooldusele kehtivaid üldiseid põhimõtteid kohaldada vanemliku hooleta jäänud lapsele sobiva lapsendaja leidmisel ning lapsendamise ettevalmistamisel (*ibid.*).

Sarnaselt lapsendamisega on ka eestkoste seadmise puhul tegemist perekonnaõigusliku toiminguga ning eestkostja ülesandeid, sh nii lapse isikuhooldusõiguse kui ka varahooldusõiguse teostamisega seonduvalt, reguleerib perekonnaseadus (Sotsiaalministeerium, 2014). Seega on eestkoste vastuolulises olukorras – ühelt poolt on tegemist asendushooldusega, teiselt justkui mitte. Keeruliseks teeb olukorra ka see, et eestkosteperede puhul kogu protsess, alates perede hindamisest ja ettevalmistamisest kuni perede toetamiseni ei ole üheselt selge.

Riiklikul tasandil on asendushoolduse valdkonnas prioriteediks võetud mitmed olulised arengusuunad ning on toimunud olulised muudatused, mis reguleerivad valdkonna praktikat. 2018. aastal jõustusid sotsiaalhoolekande seaduse muudatused, mille lähtekohaks on 2014. aastal valminud strateegiadokument „Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat“ (Sotsiaalministeerium, 2014). Nimetatud dokument kirjeldab asendushoolduse valdkonna senist olukorda ja koondab ettepanekuid asendushoolduse valdkonna terviklikuks arendamiseks, kus põhilisteks eesmärkideks on: suurendada perepõhise asendushoolduse osatähtsust, tõsta asendushoolduse kvaliteeti tervikuna ning tõhustada asendushoolduselt ellu astumise ettevalmistamist ja järelhooldust. Eeltoodud eesmärgid on suunatud eelkõige sellele, et kindlustada asendushooldusele paigutatud laste õiguste ja heaolu tagamine ning asendushoolduselt lahkuvate ja iseseisvat elu alustavate noorte toimetulek. Eesmärkide saavutamiseks kujundati ümber senised asendushoolduse valdkonna teenused ning muudeti valdkonna korraldus ja rahastamine, sh loodi perepõhise asendushooldust motiveeriv rahastamisskeem (Jõks, 2020 a). Muudatused puudutavad eeskätt sotsiaalhoolekande seadusega reguleeritud asendushooldusteenust, mida alates 2018. aastast osutatakse Eestis kolmel viisil – hooldusperes (mis on seadusest tulenvalt eelistatuim) ning pere- ja asenduskodus.

Suure tähelepanu all on hoolduspere temaatika. Asendushooldus teenus hooldusperes tähendab „lapse hooldamist sobivas peres, kelle liikmete hulka ta ei kuulu“ (SHS § 45⁶). Pereliikmetena käsitatakse siin perekonnaseaduse loogikat järgides ülalpidamiskohustuslikke isikuid ehk hooldusperes elava lapse puhul tema esimese ja teise astme ülenejaid sugulasi (Sotsiaalkindlustusamet, 2020). Kui last hooldab mõni teine pereliige, nt täiskasvanud õde, siis kohalik omavalitsus hindab, milline asendushoolduse vorm on selle lapse huvides parim, kas hoolduspere või hoopis eestkoste (*ibid.*). Eelnev tekitab järgmise küsimuse: kuidas ja mille alusel kohalik omavalitsus hindab, kas sobivaks vormiks on eestkoste või hoolduspere.

Hoolduspere puhul on tegemist asendushooldusteenusega ehk sotsiaalteenusega – hoolduspere kasvatab ja hoolitseb lapse eest igapäevaselt kohaliku omavalitsusega sõlmitud lepingu alusel. Hoolduspered läbivad ühtse hindamise- ja ettevalmistamise protsessi, mida korraldab Sotsiaalkindlustusamet (Sotsiaalkindlustusamet, 2020). Lapse

hooldusperesse paigutamise otsustab kohalik omavalitsus, kes ühtlasi teeb perega koostööd ning pakub perele vajalikku tuge, sh abistab vajaliku abi leidmisel. Kohaliku omavalitsuse roll asendushooldusteenuse korraldamisel on selgelt reguleeritud ning kohustused on sätestatud sotsiaalhoolekande seaduses.

„Eestkostja on lapse seaduslik esindaja ning tal on õigus ja kohustus hoolitseda eestkostetava isiku ja vara eest oma ülesannete piires“ (perekonnaseadus, edaspidi PKS §179 lg 1). Edgar Salumaa (1996: 98) toob välja, et eestkoste on vahend, mille abil riik hoolitseb isikute eest, kes ei ole võimelised iseseisvalt enda õigusi teostama ja kohustusi täitma. Isiku sobivust eestkostjaks hindab eeskätt kohus, kes otsustab eestkoste seadmise üle. Samas on eestkostja sobivuse hindamisel oluline roll ka kohalikul omavalitsusel, kelle arvamust kohus võib küsida ja arvestada. Samuti on sotsiaalhoolekande seaduse kohaselt kohaliku omavalitsuse ülesandeks laste hoolekande ja eestkoste korraldamisel eestkostjateks sobivate isikute väljaselgitamine. Perekonnaseadus nimetab küll aspektid, mida eestkostja valikul tuleb arvestada, ent kuidas nendele vastavust tuleks tuvastada või hinnata, seadus ei täpsusta. Võrreldes hoolduspere vanema ja lapsendajaga on eestkostjale seatud nõuded ja tema sobivuse hindamine reguleeritud ka märksa üldisemalt. Samas on eestkostja ülesanded ja vastutus lapse eest hoolitsemisel ning tema õiguste tagamisel tervikuna suuremad kui näiteks hooldusperede puhul, kus eestkostja rolli täidab täiendavalt kohalik omavalitsus (Sotsiaalministeerium, 2013).

Eestkostepere võib vajaduse korral pöörduda toe ja abi saamiseks kohaliku omavalitsuse poole. Kohaliku omavalitsuse ülesandeks lastekaitseaduse (edaspidi LasteKS) kohaselt on mh „abivajavast lapsest teada saamisel viivitamata lapse abivajaduse hindamine ja lapse abistamiseks meetmete pakkumine; lapse arengut toetava keskkonna loomiseks ning laste, lastega perede ja lapsi kasvatavate isikute toimetuleku parandamiseks oma haldusterritooriumil vajaliku teabe kogumine laste ja perede olukorra ning vajaduste kohta“ (LasteKS §17). Praktikast tulenevalt võib öelda, et sageli jõuab info lapse/pere abivajaduse kohta kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajani siis, kui probleem on juba tõsine.

Eelnevast tulenevalt võib arvata, et eestkostepered ei pruugi olla teiste peredega, nt hooldusperedega, võrdses olukorras. On tõenäoline ka risk, et osad abivajavad lapsed ja pered võivadki jääda vajaliku abita. Töö raames (nii täna, töötades

Sotsiaalkindlustusametis kui ka varasemas töös kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajana) olen nii peredelt kui ka spetsialistidelt kuulnud, et otseselt lastekaitse- või sotsiaaltöötajad eestkosteperedega ühendust ei hoia ning lähtutakse pigem põhimõttest – kui pere vajab abi, siis pöördub. Kohati tuleb peredelt sõnumeid, et nad ühel või teisel põhjusel ei julge või ei soovi oma küsimuse või murega ise lastekaitse- või sotsiaaltöötaja juurde minna.

Järelevalvet eestkostjate tegevuse üle teostab seadusest tulenevalt kohus. Ka siin tekib teatud küsitavusi. Varahooldusõiguse üle teostava järelevalve osas on kehtestatud aruandesüsteem, mille puhul võib praktikas paraku samuti esineda ebaühtset lähenemist. Eneli Kivi (2014) magistr töö fookuses oli kohtulik järelevalve eestkostetava tegevuse üle ning töö põhiprobleemiks oli määratleda eestkostja mõiste, kelle üle järelevalvet teostatakse ning milles eestkoste järelevalve seisneb. Autori hinnangul on Eestis hetkel toimiv eestkoste järelevalve süsteem, mis samas vajab üleriigilist ühtlustamist. Autor lisas, et kohtu roll on teostada järelevalvet eestkostjate üle ning vajadusel nõustada eestkostjaid. Eestkostjad peavad aga mõistma eestkoste järelevalve eesmärki ning menetluse käiku, ainult sellisel viisil on autori hinnangul võimalik eestkostjaid koolitada, kuidas paremini ja efektiivsemalt eestkostet teostada ning eestkostetava huvide eest seista. Autori hinnangul peaks Eesti kaaluma professionaalsete eestkostjate koolitamist ning nende eestkostjaks määramist (Kivi, 2014: 8-9, 60-62).

Mis aga puudutab isikuhooldusõigust, siis tegelikult puudub ühene arusaamine, kuidas teostatakse praktikas järelevalvet eestkostja isikuhooldusõiguse üle. Eelnev on välja toodud murekohana ka täna riiklikul tasandil käimasolevas pilootprojektis (Jöks, 2020 b), mis on suunatud just laste eestkoste temaatikale ning mille eesmärkideks on mh asendushoolduses sarnaste lähenemiste tagamine nii perede ettevalmistamise, hindamise, toetamise kui ka järelevalve tagamisel, samuti teadlikkuse tõstmine eestkosteperede ja seal kasvavate laste vajadustest (*ibid.*).

Eestkostjate ettevalmistust eestkoste teostamiseks, sh lapse eest hoolitsemiseks ja tema kasvatamiseks kehtiv õigus ei reguleeri. Praktikas on osa eestkoste peresid enda soovil osalenud perepõhist asendushooldust pakkuvatele peredele mõeldud PRIDE koolitusprogrammis, kuid üldistavad andmed selle kohta, kui suur osa eestkoste peredest on vastava koolituse läbinud, puuduvad. Sisuliselt on aga eestkoste pered laste eest

hoolitsemisel samasuguses rollis hooldusperede ning lapsendajatega (Sotsiaalministeerium, 2013). Samuti tuleb silmas pidada, et vanema hooleta jäänud lapsed on enamasti mitmesuguste emotsionaalsete, psühholoogiliste, sotsiaalsete jms erivajadustega, mida nende kasvatamisel ja nende eest hoolitsemisel tuleb arvestada. Seetõttu vajavad eestkoste pered eelduslikult sarnaselt hooldusperede ja lapsendajatega ka vastavat ettevalmistust vanema hooleta jäänud lapse perekonda võtmisel (*ibid.*).

Helen Jõks (2020 a) toob olulise näitena välja tugisüsteemi loomise perepõhise asendushoolduse pakkujatele, mille eesmärk on pakkuda teiste vanemate lapsi kasvatavatele peredele turva- ja kindlustunnet ning toetada neid lapse kasvatamisel. Sotsiaalkindlustusameti eestvedamisel on koos valdkonnas tegutsevate MTÜdega pakutud Euroopa Sotsiaalfondi (edasi ESF) toel alates 2016. aastast nii lapsendaja-, hooldus- kui ka eestkosteperedele toetavaid individuaal- ning grupiteenuseid. Saadud kogemustest lähtuvalt on alustatud ettevalmistusi tugisüsteemi tõhustamiseks. Jõksi sõnul soovitakse järgmise kahe aasta jooksul väljatöötatavad muudatused ellu viia. Pere toetamisel on võtmetähtsusega roll kohalikul omavalitsusel – nii lapse eestkostjaks oleval kohalikul omavalitsusel kui ka viimase koostööl pere elukohajärgse kohaliku omavalitsusega, kes saab olla toeks kohal nii kogukonnas, haridusasutuses kui ka mujal ning aidata lahendada tekkivaid kitsaskohti. Perede toetamine peab moodustama edaspidi selgema tervikliku süsteemi, hõlmates nii peresid koondavaid MTÜsid kui ka kohalikke omavalitsusi (Jõks, 2020 a).

Peredele pakutakse nii koolitusi kui ka toetavaid teenuseid, kuid praktikast tulenevalt võib tõdeda, et eestkosteperedeni see sageli ei jõua. Põhjuseid võib olla mitmesuguseid. Sellest aga nähtub, et eestkostepered ei pruugi olla teiste peredega võrdses olukorras. On väga oluline, et kõik pered, kes kasvatavad teises peres sündinud lapsi, ei jääks võimalike küsimuste või muredega üksi ning saaksid õigeaegselt vajalikku tuge. Doris Grišini (2018) bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada alaealiste laste füüsilisest isikust eestkostjatele suunatud sotsiaalteenuste vajadus Pärnu, Lääne ja Viljandi maakonnas. Autori kokkuvõttest selgub, et füüsilisest isikust eestkostjatele pakutavad sotsiaalteenused annaksid vastajate hinnangul positiivseid tulemusi ning kõige rohkem arvatakse abi olevat perenõustamisest, psühholoogilisest abist või koolitustest, mis puudutavad eestkostetavate kohanemist uues elukeskkonnas.

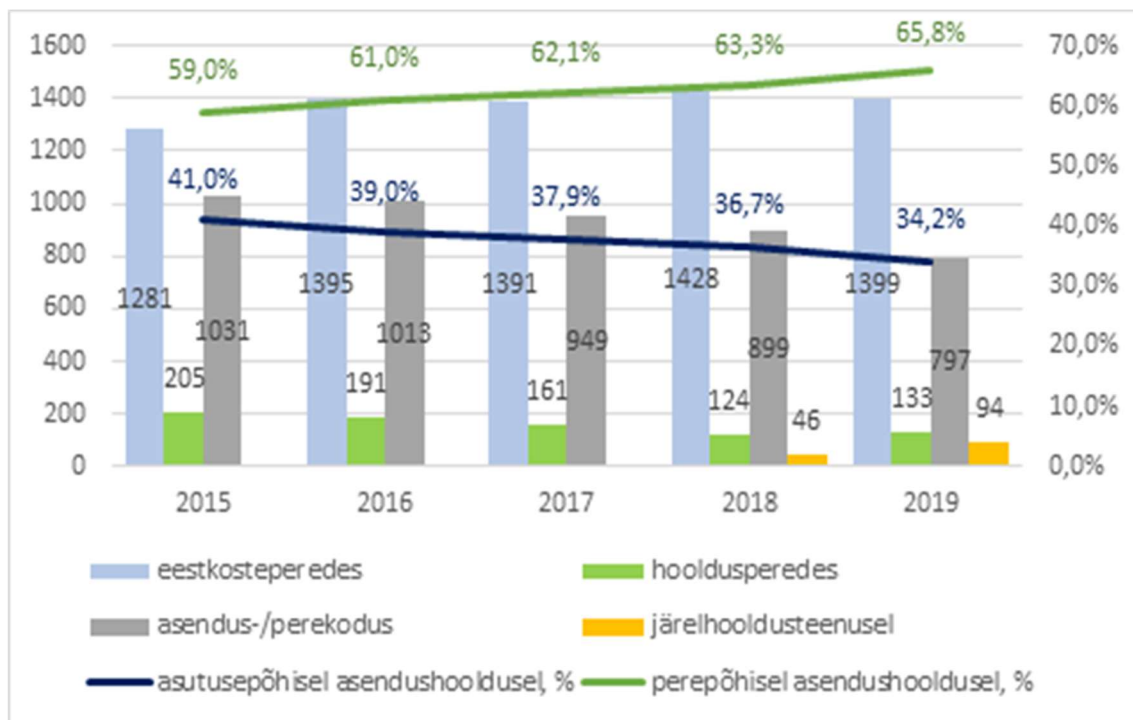
Eelnevale lisaks on oluliseks teemaks ka perede rahaline toetamine. Vastavalt perehüvitiste seaduse (PHS) § 20 lg 2 ja 4 „on eestkostetava lapse toetuse saamise õigus lapsel, kelle vanemad ei täida perekonnaseadusest tulenevat kohustust last kasvatada ja tema eest hoolitseda ning kelle üle on seatud eestkoste. Eestkostetava lapse toetuse suurus on 240 eurot iga eestkostetava lapse kohta“. Tegemist on riikliku toetusega, mida igakuiselt makstakse lapsele Sotsiaalkindlustusameti kaudu. Lisaks saab eestkostel olev laps muid talle seadusega ettenähtud toetusi (nt lapsetoetus). Eestkostjale toetust ei maksta. Hooldusperede olukord on teine. Vastavalt SHS § 45¹¹ lg 3 peab kohalik omavalitsus „lapse isiklike kulude katteks iga kuu tegema kulutusi keskmiselt 240 euro ulatuses ja vähemalt 2880 eurot aastas“ ning vastavalt SHS § 45¹¹ lg 4 toetab kohalikuomavalitsus „hoolduspere vanemat vähemalt ühe kahendiku ulatuses töölepingu seaduse § 29 lõike 5 alusel kehtestatud kuutasu alammäärast ühe lapse hooldamise kohta“.

1.4 Asendushoolduse statistika

Vastavalt Statistikaameti (i.a) andmetele eraldati 2019. aastal peredest 292 last. Neist 132 paigutati asendushooldusele, 104 perekonnast eraldatud lastest paigutati tagasi bioloogilisse perekonda (ülejäanud paigutati turvakodusse või leiti muud lahendused, mille kohta info puudub). Andmed näitavad, et suure osa perekonnast eraldatud lastest paigutatakse asendushooldusele.

Kui vaadata perepõhisel ja asutusepõhisel hooldusel kasvavate laste osatähtsust, siis 2019. aasta lõpu seisuga elas neist lastest perepõhisel asendushooldusel 65,8%. Perepõhise asendushoolduse osakaal on pidevalt tõusnud ja siiani peamiselt just eestkosteperes kasvavate laste arvelt. Samas on 2019. aastal tõusnud ka hooldusperedes kasvavate laste arv.

Allolev joonis näitab, kui palju oli 2015-2019 aruande aasta lõpu seisuga lapsi ja noori (sh 18+ aastased) eestkosteperes, hooldusperes ja asenduskodus või perekodus.



Allikas: Sotsiaalministeerium hoolekandestatistika (h-veeb, SKAIS ja STAR (Sotsiaalkindlustusamet). Joonisel on märgitud: asendushooldusteenus asenduskodus ja perekodus alates 2018. aastast, varem asenduskoduteenus; hooldusperedes lapsed on alates 2018. aastast hooldusperedes ja perekonnas hooldamisel isikud, varem perekonnas hooldamisel isikud.

Peredes eestkostel elas 2019. aasta detsembri seisuga 1399 isikut, kellest 1272 lapsed vanuses 0 kuni 17 (k.a) ja 127 18-aastased või vanemad noored (nt 18-19-aastased noored, kes veel õpivad ja neile makstakse õppeaasta lõpuni eestkostetava lapse toetust). Allolev tabel näitab, kui palju ja mis vanuses lapsi oli eestkostel 2019. aasta detsembri seisuga.

Tabel. Eestkosteperede ning eestkostel olevate laste ja noorte arv.

Eestkostel olevad lapsed ja noored							
Pered	Lapsed kokku	0-2-a	3-6-a	7-12-a	13-15-a	16-17-a	18 ja vanemad
1 140	1 399	29	137	494	374	238	127

Allikas: Sotsiaalministeerium hoolekandestatistika. Sotsiaalkindlustusamet STAR ja SKAIS eestkostetava lapse toetuse saajad 2019. aasta detsembris.

Probleemipüstitus

Laste eestkoste teemat on siiani vähe uuritud. Eriti just sellest vaatest, kuidas lapsi kasvatavad füüsilisest isikust eestkostjad ise oma olukorda näevad ning millist tähendust eestkoste annavad.

Viimasel ajal asendushoolduse valdkonnas toimunud muudatused on puudutanud ja mõjutanud eeskätt ümberkorraldatud asendushooldusteenust – teenuse osutamist hooldusperes ning pere- ja asenduskodus. Eestkostet nendes uuendustes käsitletakse pigem kaudselt.

Hooldusperede temaatika on väga oluline, sest hooldusperede vajalikkus, nende juurde leidmine, nende väärtustamine ja toetamine ning nende huvide eest seismine ongi väga tähtsal kohal. Mitte vähem olulised on aga ka lapsi kasvatavad eestkostepered. Seda enam et just eestkosteperedes kasvab Eestis suurem osa asendushooldusel viibivatest lastest.

Eestkostjaks on sageli lapse sugulased või lähedased (nt vanavanemad, tädid-onud), kuid selleks võib olla ka inimene või pere, kes ei ole lapsega sugulussuhtes. Juba sellest võib järeldada, et eestkosteperede vajadused ja ka mured võivad olla väga erinevad, mitmetahulised. Nende perede olukorra mõistmiseks on kindlasti vaja nende teemadele keskenduda.

Eestkostel viibivad lapsed on haavatav sihtrühm ning eestkostja sobivuse hindamisel tuleb kohalikul omavalitsusel vajaduse korral planeerida juhtumitöö jätkumine ka peale eestkoste määramist (Sotsiaalkindlustusamet, 2020). On oluline, et omavalitsustel oleks ülevaade eestkostel viibivate laste olukorrast ka peale eestkoste seadmist ning iga omavalitsus peaks olema veendunud, et eestkostja perekonnas elavate laste huvid on parimal moel kaitstud (*ibid.*).

Töölalasel suheldes erinevate peredega, kes kasvatavad teistest vanematest sündinud lapsi, olen tunnetanud mõnikord teatud perede poolset segadust, eriti just eestkosteperede vaatest, nt kas eestkostel olevad lapsed ja eestkostepered tervikuna on täna Eestis teiste peredega võrdses olukorras ja seda nii vastutuse ja võimaluste kui ka laiema korralduse ning tugisüsteemi vaatest.

Hooldus- ja lapsendajaperedele toimib ühtne hindamise ja ettevalmistamise süsteem. Eestkosteperedele ühetaolist ettevalmistamise süsteemi ei ole. Samal ajal eestkostja vastutus lapse eest hoolitsemisel ning tema õiguste tagamisel tervikuna on suurem kui nt hooldusperel – hoolduspere puhul, kus eestkostja rolli täidab kohalik omavalitsus, on vastutus jagatud, eestkostjal „on õigus ja kohustus hoolitseda eestkostetava isiku ja vara eest oma ülesannete piires“ (PKS §179 lg 1). Mitu aastat korraldatakse peredele teatud koolitusi ja toetavaid teenuseid, kuid praktikast nähtub, et eestkostepered kasutavad neid võimalusi väiksemalt määral.

Eestkostepered võivad küll vajadusel pöörduda toe ja abi saamiseks kohaliku omavalitsuse poole, kuid kohati nad seda ühel või teisel põhjusel ei tee ning info lapse/pere abivajaduse kohta jõuab lastekaitsetöötajani siis, kui probleem on juba tõsine. Ennetava meetmena, nt eestkosteperedega kontakti hoidmine vms, ei ole aga otseselt reguleeritud ning selline praktika tõenäoliselt sõltub pigem konkreetse spetsialisti ja ka konkreetse pere initsiatiivist, valmisolekust ning võimalustest.

Järelevalvet eestkostjate tegevuse üle teostab seadusest tulenevalt kohus. Samas selge ülevaade protsessi kohta puudub. Eriti puudutab see just isikuhooldusõigust – kuidas järelevalvet teostatakse, sh millist nõustamist ja tuge eestkostjad vajaduse korral saavad ning millisel viisil.

Eelnevast tulenevalt võib tõdeda, et lapsi kasvatavate eestkosteperede temaatika vajab suuremat tähelepanu. Eestkosteperede olukord vajab uurimist ja hindamist, et mõista, millised muudatused on vajalikud tagamaks laste ja perede heaolu.

Sellest sündiski mõtte uurida Eestis elavate lapsi kasvatavate eestkostjate olukorda just nende endi lugude kaudu. Täpsemalt oli minu huviks mõista, kuidas eestkostjad tegelikult näevad eestkostet ja enda rolli eestkostjana, kuidas seda mõttestavad, mida selles protsessis kogevad, sh erinevate osapooltega seonduvalt, ning mida vajavad.

Eesmärk ja uurimisküsimused

Eelnevalt tulenevalt on minu **magistritöö eesmärgiks** uurida laste füüsilisest isikust eestkostjate lugusid, et mõista nende endi kogemusi ja vajadusi, tõlgendusi ja ka ettekujutusi eestkostest ning eestkostja ja teiste eestkoste protsessiga seotud osapoolte rollidest.

Tulenevalt töö teemast, uurimisprobleemist ja püstitatud eesmärgist, esitasin uurimistulemusteni jõudmiseks järgmised **uurimisküsimused**:

1. Kuidas sünnib otsus hakata lapse eestkostjaks (mis ajendab/motiveerib)?
2. Kuidas eestkostjad tõlgendavad eestkostet ja enda rolli?
3. Millised on eestkostjate kogemused eestkostjaks ettevalmistumise, eestkoste seadmise ja eestkoste teostamise protsessis, sh erinevate osapooltega seonduvalt?
4. Millised on eestkostjate vajadused ja ootused?

2. UURIMUSE METOODIKA

Järgnevas peatükis annan ülevaate uurimuseks valitud lähenemisest ning uurimuse teekonnast, sh valimi moodustamise protsessist, andmekogumise meetodist ja analüüsi käigust.

Kuna minu uurimuse keskmes on inimeste endi lood, nende kogemused ning nende loodud tähendused, on metodoloogiliselt sobiv kasutada just kvalitatiivset narratiivset uurimust. Kvalitatiivset uuringut on hea kasutada, kui teema vajab mitmekülgset läbi uurimist (Creswell, 2007). Creswelli sõnul võib selline uurimine olla vajalik teatud grupi tundmaõppimiseks, nende hääle kuulmiseks ja sellist uurimust kasutatakse ka siis, kui vajatakse teema kohta kompleksset arusaamist – selle saavutamine on võimalik vaid inimestega otsesuhtluses, lastes neil rääkida oma lugusid.

2.1 Sotsiaalne konstrueerimine ehk tähenduste loomine

Oma uurimuses lähtun sotsiaalkonstruksionistlikust raamistikust. Sotsiaalkonstruksionistid lähtuvad ideest, et sotsiaalne maailm on konstrueeritud maailm. Ühiskonnad ja meie individuaalne ühiskondlik elu on põhimõtteliselt inimlikud konstruktsioonid, mis on ajalises muutumises (Ewijk, 2018). Judit Strömpl (2012) on kirjutanud, et sotsiaalkonstruksionism käsitleb sotsiaalset reaalsust tegelikkuse tähendusliku osana. Tuleb teha vahet füüsilisel ning sotsiaalsel reaalsusel, füüsiline reaalsus muutub sotsiaalseks siis, kui inimesed sellele tähendusi omistavad ning sotsiaalne reaalsus kujutabki endast tähenduste maailma (Strömpl, 2012: 34-35).

Sotsiaalne konstrueerimine on siis tähenduste loomine ning on Strömpli (2012) sõnul alati kollektiivne tegevus. Iga arvamus põhineb mingil olemasoleval eelteadmisel või kellegi teise arvamusel. Rääkija soovib mõjutada dialoogis osalevate teiste inimeste arvamust. Teised võivad öelduga nõustuda, selle tähelepanuta jätta, vastu vaielda või oma vaatenurgast edasi arendada. Nii toimub kas esmase arvamuse kinnitamine, eiramine,

kõrvale lükkamine või muutmine ning see ongi ühine tähenduste (taas)loomine (Strömpl, 2012: 35). Sotsiaalsete nähtuste olemus ei peitu nende enda sisemuses, vaid on konstrueeritud inimestevahelises interaktsioonis igapäevase suhtlemise kaudu (Strömpl, 2008 viidates Burr 2005, Gergen 1999, Gergen 2001, Potter 2000).

Konstruksionistide huviorbiidis on inimeste kõikvõimalikud interaktsioonid ja eriti keel, mis on interaktsioonide vältimatu tingimus ja meede. Igapäevast elu elades inimesed suhtlevad üksteisega ning loovad arusaamu ümbritsevast maailmast. Selles protsessis võtavad inimesed ühtesid teadmisi omaks ja eiravad teisi – nii konstrueeritakse sotsiaalse praktika käigus teadmiste erinevaid versioone (Strömpl, 2012: 41). Ka tõde pole Strömpli sõnul midagi enam kui mingis kultuuris aktsepteeritud arusaamisviis, sotsiaalne konstrukt, mis ajaga muutub.

Sotsiaalkonstruksionistlikule teooriale toetuvad need uurimistööd, mis soovivad vaidlustada rõhuvaid ja diskrimineerivaid tavasid (Burr, 2003). Sotsiaalkonstruksionismile on omane kriitilisus maailma mõistmise enesestmõistetavate viiside suhtes, milles väljenduvad dominantsete sotsiaalsete gruppide huvid (Strömpl, 2012: 39). Seega absoluutselt kõigi meie interaktsioon on oluline ja ühiskonnas saab puudutada ka tundlikumalt käsitletavaid teemasid kaasates ka nõrgema positsiooniga inimesi. Berger ja Luckmann (2018) kirjutavad, et meie suhted teistega ei ole piiratud ainult kaaslaste ja pelgalt kaasaegsete inimestega, vaid me oleme seotud ka eelkäijate ja järeltulijatega, nendega, kes olid minu ühiskonna kõikehõlmavas ajaloos enne mind ning kes tulevad peale mind.

Sotsiaalkonstruksionismi põhiprintsiipideks on – kõik, mida inimesed on pidanud ja peavad enesestmõistetavaks, on sotsiaalse konstrueerimise tulemus ja selliselt tuleb seda ka käsitleda (Strömpl, 2008: 151).

2.2 Narratiivne lähenemine

Ükski ühiskond ei saa toimida ilma narratiivideta. Mida iganes sa ütled või mõtled, teatud ajal või kohas, narratiiv tekib iseenesest (Herman ja Vervaeck, 2001: 1).

Jutustused on inimkonda saatnud kogu aeg, me elame lugude keskel. Vanemad jutustavad lastele muinasjutte, aga räägivad neile ka enda kogemustest. Narratiivide sisu võib olla päriselt toimunud, aga ka täielikult välja mõeldud. Kuigi igaühel on oma arusaam sellest, mis on jutustatud lugu ehk narratiiv, siis ühtset keeleteaduslikku definitsiooni on mõistele keeruline leida. Narratiiv on esitus, mis annab edasi üht või mitut sündmust. Narratiivis jooksevad paralleelselt vähemalt kaks aega: esitatavate sündmuste toimumisaeg ja nende esitamise aeg (Lindström, 2000). Hedbergi ja Stoel-Gammoni (1986) käsitlus ütleb, et narratiivis on oluline keskne sündmus, millest hargnevad välja teised omavahel seotud tegevused.

Narratiiv on inimesele loomuomane suhtlusvahend, mis aitab meil väljendada oma kogemusi ja arusaamu. Tuntud narratiivide uurija William Labovi (1972) sõnul on narratiiv vahend, mille abil edastatakse minevikus aset leidnud sündmusi verbaalselt kindlas järjestuses olevate lausungitena.

20. sajandi lõpust on narratiivi mõiste jõudnud kõikidesse humanitaarteadustesse. Walter Fisher (1985) kujundas selle narratiivseks paradigmaks, mille raames vaadeldakse igasuguseid kommunikatsiooniprotsesse kui jutustuse vormi. Igas žanris – verbaalses ja kirjalikus – on narratiiv kui elukogemuse struktureerimise ja esitlemise viis (Huisman, Murphet, Dunn, 2005).

Linno ja Strömpl (2012) toovad välja viidates erinevatele autoritele, et ühelt poolt peetakse narratiiviks vaid jutukesi, mis sisaldavad minevikusündmusi (Labov ja Waletzky, 1967; 2003) ja teiste jaoks (näiteks Squire 2008) on narratiiv jutustus oma sisemaailma kogemustest. Siiski on ühiseks jooneks see, et narratiivid on individuaalsed ja väljendavad fenomenide tähendusi jutustajate jaoks. Narratiiv luuakse alati interaktsioonis publikuga, mis tähendab teineteise vastastikust mõjutamist narratiivi loomisel (Riessman, 2008). Narratiivides on ühendatud ajalikkuse element, sotsiaalne kontekst, komplitseerivad sündmused ja hinnangut sisaldav järeldus, mis moodustavad üheskoos sidusa loo. Kõige olulisem on asjaolu, et jutustaja või peategelane on jutustuses aktiivne osaline, mitte kõrvalseisja (Elliott, 2005).

Samamoodi nagu paljud muud kvalitatiivsed meetodid, keskendub ka narratiivuurimus kontekstis tehtavale analüüsile, mis võimaldab arvestada laiemaid asjaolusid, mille taustal iga narratiiv on koostatud (Juzwik, 2006).

Metodoloogia poolest valisin narratiivuurimuse, sest uurimuse keskmes on inimeste endi lood, nende loodud tähendused. Tegemist on loomingulise protsessiga ja minu huvi oli suunatud nii inimeste elu sündmustele kui ka nende sisemaailma kogemustele ning narratiivide kaudu ma soovisin jõuda tähendusteni uuritava fenomeni kohta.

2.3 Valimi moodustamise protsess ja osalejate kirjeldus

Kuna antud uurimistöö fookuses on laste eestkostjate tõlgendused eestkostest, tuli leida uurimuse läbiviimiseks just laste füüsilisest isikust eestkostjad. Minu jaoks oli olulisteks kriteeriumiks, et uurimuses osalevad nii eestkostetavate lastega sugulussuhtes kui ka lastega mitte sugulussuhtes olevad eestkostjad, et uurida võimalikke eseärasusi ja/või sarnasusi eestkostjate tõlgendustes eestkostest ja eestkostja rollist ning kogemuste kirjeldustes nende perede olukorrast just eestkoste seadmise ja teostamise vaatest.

Eestkostjatega kontakti saavutamiseks palusin oma kolleegide, Sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakonna asendushoolduse talituse koordinaatorite abi, kes oma tööülesannete raames kasutavad üle Eesti elavate lastele asendushooldust pakkuvate perede (lapsendaja-, hooldus- ja eestkosteperede) kontakte, eelkõige nendele peredele mõeldud tugiteenuste ja võimalike sündmuste kohta info edastamiseks ning perede nõustamiseks. Koordinaatorid edastasid eestkostjatele, kellega nad olid eelnevalt suhelnud, minu poolt koostatud kirja, milles olid lühidalt kirjeldatud magistritöö eesmärgid ja uurimuse käik. 10 eestkostjat andsid sellele oma tagasiside ja olid valmis minuga suhtlema, et arutada põhjalikumalt võimalust osaleda antud uurimuses. Iga eestkostjaga võtsin esmalt ühendust telefoni teel, tutvustasin ennast, uurimuse eesmärgi ja uurimuse metoodikat. Kõik 10 eestkostjat andsid esmase suhtlemise järgselt oma nõusoleku uurimuses osalemiseks ja intervjuuks. On oluline märkida, et juba esmase kontakti ajal tekkisid mitmed märkmed võimalike uurimuse alateemade kohta. Kõik eestkostjad olid avatud ja

suhtlemisaltid, mõned juba telefoni teel jagasid oma mõtteid ja kogemusi. Tuleb välja tuua ka asjaolu, et mitte ühegi eestkostjaga ei olnud ma enne uurimuse läbiviimist isiklikult tuttav ega tööalaselt kokku puutunud.

Iga eestkostjaga leppisime kokku intervjuu aja. Seejärel saatsin igale eestkostjale e-posti teel lühiülevaate uurimuse eesmärkidest, orienteeruvad vestluse fookuse ning informeeritud nõusolekuvormi allkirjastamiseks.

Uurimuses osalenud 10 eestkostjat elavad Eesti eri piirkondades, nendest kuus on eestkostel olevate lastega sugulussuhtes – kas otseses sugulussuhtes (nt lapse vanaema, tädi, õde) või kaudses sugulussuhtes (nt abikaasa sugulaste lapse eestkostja). Neli eestkostjat ei ole eestkostel olevate lastega sugulussuhtes. Uurimusest võtsid osa seitse eesti ja kolm vene keelt kõnelevat eestkostjat. Mis puudutab eestkoste seadmise aega, siis kõige varasem eestkoste seadmine toimus üle 20 aasta tagasi ehk 1990-ndate lõpus, kõige hiljutisema eestkoste seadmine toimus 4 aastat tagasi. Eestkostel olevate laste arv on peredes erinev – mõnes peres on 1 laps eestkostel, mõnes oli nt korraga 5 last, mitmes peres on lapsed olnud eestkostel läbi aastate – ühed kasvasid suureks ja alustasid iseseisvat elu, teised lapsed tulid peresse.

2.4 Andmekogumise meetod

Andmete kogumiseks viisin iga eestkostjaga läbi individuaalintervjuud. Intervjuu kaudu püüdsin saada võimalikult usaldusväärset teavet vastamaks uurimisküsimustele. Valisin individuaalintervjuu seetõttu, et selle kaudu on võimalik iga intervjuueeritavaga privaatset ja omas tempos arutada käsitletavaid teemasid.

Judit Strömpl, Marju Selg ja Merle Linno (2012) toovad välja, et narratiivide kogumise metoodika võib järgida erinevaid traditsioone. Üks intervjuutehnika lähtub eeldusest, et iga tõlgendustöö on oma olemuselt narratiivne (Strömpl jt (2012) viidates Gubrium, Holstein, 2008, Reissman 2008). Vastaja esitab intervjuu käigus oma arvamusi ja tõlgendusi uuritavast objektist küsimustele vastates niikuinii narratiivi kaudu ning sestap pole vajadust lugude saamiseks kasutada mingit erilist tehnikat, vaid lood lihtsalt tekivad,

eriti kui intervjuuküsimused on avatud ja jutustama kutsuvad (Strömpl, Selg, Linno, 2012: 117). Ka oma uurimuses lähtusin andmete kogumisel kirjeldatud traditsioonist ja kogusin andmeid poolstruktureeritud intervjuude abil, eraldades seejärel analüüsitavad lood.

Poolstruktureeritud intervjuu puhul on alateemad teada, ent küsimused pole eelnevalt täpselt sõnastatud ega järjestatud ning võivad olla eelnevalt formuleeritud, kuid uurija otsustab, mida on otstarbekas küsida ja millal (Robson, 2002: 270). Strömpl, Selg ja Linno (2012: 117) sõnul näitab nende kogemus, et mida rohkem sarnaneb intervjuu tavalisele vabale vestlusele, seda rohkem lugusid selle käigus tekib.

Osalejaintervjuudest pööratakse enam rõhku intervjuueeritava isiklikele arvamustele ja hoiakutele (Flick, 2006: 165). Kahtlemata on kõik intervjuueeritavad oma elu eksperdid, kuid minu põhiline fookus oli nende isiklikel kogemustel ja seisukohtadel.

2.5 Intervjuud ja uurimuse käik

Töös kasutasin ühte intervjuukava, mis koosnes kolmest uurimisküsimusest tulenevast plokist. Esimese ploki moodustasid küsimused eestkoste mõtte ja sisu ning eestkostjaks hakkamise otsuse tegemise kohta. Minu sooviks oli teada saada, millised on eestkostjate endi tõlgendused ja nägemused eestkostest ja eestkostjast endast ning mis ajendab ja/või motiveerib inimest eestkostjaks hakkama. Teine plokk keskendus eestkoste seadmise ja teostamisega seotud protsessidele. Tahtsin teada saada, millised on eestkostjate endi kogemused ja tõlgendused eestkostjaks ettevalmistumise, eestkoste seadmise ja eestkoste teostamisega seotud protsessidest, sh kuidas nad näevad erinevaid eestkostega seotud osapooli (nt kohalik omavalitsus, kohus). Kolmas küsimuste plokk oli suunatud eestkostjate vajaduste ja ootuste teada saamiseks. Sõltuvalt intervjuueeritavast varieerus küsimuste järjekord igas intervjuus vastavalt intervjuueeritava loo esitamise loomulikule kulgemisele, mida poolstruktureeritud intervjuu ka lubab (nt kui intervjuueeritav suundus oma jutuga mõne sellise teema juurde, mida oli peagi nagoonii plaanis käsitleda).

Kõik eestkostjad olid valmis ja esmalt isegi eelistasid vestlust kontaktkohtumisel, mis on ka täiesti mõisteta, sest otsekontaktis, teineteist nähes, võib ühenduse loomine ja dialoogi pidamine olla palju meeldivam ja ka tõhusam. Lõppkokkuvõtteks toimus kontaktkohtumisel 7 intervjuud, nendest 5 pere enda kodus, 1 kohvikus ja 1 eestkostja töökohas. Ülejäänud 3 intervjuud toimusid ühel või teisel põhjusel eestkostjatega eelneval kokkuleppel veebis, Skype'i vahendusel. Vaatamata sellele, et Skype'i intervjuud võib pidada sarnaseks telefoniintervjuule, siis on Skype'i kasutamise eeliseks video, mis võimaldab intervjuuerijal ja intervjuueeritaval üksteist reaalselt näha, hoida vajalikku silmsidet, jälgida kehakeelt jne. Peab tunnistama, et muretsesin veidi võimalike tehniliste tõrgete pärast, samuti võimalike takistuste pärast vestluskaaslasega ühenduse loomisel, kuid suureks rõõmuks toimusid kõik vestlused plaanipäraselt ja ilma takistusteta ning minu hinnangul vabas ja sõbralikus õhkkonnas.

Nii kontaktkohtumisel kui ka Skype'i vahendusel toimunud intervjuud kestsid ajaliselt umbes poolteist tundi. Kõik intervjuud salvestasin intervjuueeritavate loal diktofoniga ning seejärel transkribeerisin võimalikult täpselt.

2.6 Andmeanalüüsi meetod

Riessman (2000) viidates Laslettile (1999) toob välja, et isiklike narratiivide analüüs võib valgustada individuaalset ja kollektiivset tegevust ning tähendusi, aga ka sotsiaalseid protsesse, mille abil sotsiaalset elu ja inimsuhteid luuakse ja muudetakse. Võib öelda, et narratiiv on inimese enda loodud tegelikkus tema eluloo kontekstis.

Linno ja Strömpl (2012) sõnul koosneb narratiivuurimuse andmestik narratiividest või lugudest ja analüüsis luuakse tüpoloogiad või uurijapoolne narratiiv uuritava fenomeni kohta. Narratiivide analüüs algab transkribeerimisest, kuna juba siis teeb uurija valikuid, kuidas ta räägitu kirjalikuks muudab, mida rõhutab jne (Linno ja Strömpl, 2012: 56). Analüüsi järgmine samm on mitmekordne transkriptsioonide lugemine eesmärgiga neist narratiivid üles leida (*ibid.*).

Uurijad Shapiro & Hudson (1991) on seisukohal, et narratiivi hindamisel on peamiseks kriteeriumiks loo seostatus ning narratiiv on kindla sissejuhatuse, teemaarenduse ning kokkuvõttega lugu. Riessman (2005) kirjeldab narratiivse uurimuse eri mudeleid järgnevalt: temaatiline analüüs keskendub sisule – tähelepanu sellele, mida räägitakse, mitte sellele, kuidas räägitakse; struktuuriline analüüs – tähelepanu jutustuse toimimisele ehk narratiivi mehhanismile; interaktsiooni analüüs (esitluse ja visuaalsete narratiivide analüüs) – jutustaja ja kuulaja dialoogi uurimine ehk ühine tähenduste loomine; visuaalne analüüs – narratiivi uuritakse kui tegevust või protsessi, loo sisu esile toomiseks vaadeldakse kommunikatsiooni viise (sõnad, žestid jne). Linno ja Strömpli (2012: 56 viidates Riessman 2008) sõnul meeldib temaatiline analüüs sageli algajatele uurijatele, kes töötavad narratiividega esmakordselt, kuna on selge ja intuiitselt hästi tabatav.

Narratiivne uurimisviis aitab välja selgitada eestkostjate endi kogemusi, tõlgendusi ja tähendusi. Seoses suure huviga lugude sisu vastu ning ka esmakordse kogemuse tõttu osutus minu jaoks just temaatiline narratiivne analüüs sobivaimaks. Mind huvitas, kuidas mõistavad ja tõlgendavad laste eestkostjad ise eestkoste sisu ja oma rolli eestkostjana ehk kuidas nad konstrueerivad eestkoste tähendust lähtuvalt isiklikest kogemustest. Samuti huvitas mind, kuidas eestkostjad näevad ja kirjeldavad eestkoste seadmise ja teostamisega seonduvat ning selle protsessiga seotud osapooli.

Konfidentsiaalsuse huvides ei nimeta ma andmeid esitades eestkosteperede elukoha nimesid ega seosta neid konkreetse piirkonnaga. Analüüsi käigus ma ei täpsusta, kes ja millal teatud loo esitas ning kus toimusid selle sündmused. Kvalitatiivse analüüsi juurde kuuluvaid lugusid illustreerivad tsitaadid, mille järgi on lugejal võimalik näha lugude ehedust ja hinnata analüüsi korrektsust. Selleks, et vältida tsitaatide kaudu lugusid esitanud inimeste ära tundmist, on tsitaatides inimeste ja kohtade pärisnimed asendatud sümbolitega.

Lugude analüüsimisel kasutasin tüpoloogiate loomisel temaatilist narratiivanalüüsi, mis keskendub sisule vastates küsimusele „mida räägitakse?“ (Linno ja Strömpl, 2012: 56-57, viidates Riessman 2008), et luua enda poolne narratiiv uuritava fenomeni kohta. Kuna uurimuse eesmärgiks oli analüüsida eestkostjate endi poolt loodud tähendusi, kasutasin andmete analüüsimiseks avatud kodeerimist. Esmalt lugesin mitu korda kõik lood läbi ning märkisin esmased mõtted ja kommentaarid võimalike teemade kategooriate kohta,

seejärel alustasin narratiivide eristamisega. Oluline oli minu jaoks leida lugudest sarnase tähendusega narratiivid, mida grupeerisin erinevatesse kategooriasse, lisades igale kategooriale iseloomuliku nimetuse ehk koodi. Andmete kategoriseerimisel kasutasin ka memode koostamist, et analüüsi käigus andmetes paremini orienteeruda. Koondatud kategooriatest lähtusin analüüsi koostamisel, mille tulemused esitan 3. peatükis.

Uurimuse tulemuste peatükis on analüüsi illustreerimiseks esitatud intervjuus osalenud inimeste tsitaadid (*kaldkirjas*). Tsitaatides on kasutatud järgmised märgid: (.) – mikropaus; (0,2) – pikem paus sekundites; SUURTE TÄHTEDEGA – rõhutatult öeldud sõnad; /.../ - vahele jäetud lõik tsitaadis; [seletus] – uurija seletus tsitaadi paremaks mõistmiseks; Sõnad – eriti uurija poolne tähelepanu juhtimine intervjuus öeldule.

2.7 Uurija refleksiivsus ja eetilised põhimõtted

Judit Strömpl (2012: 42) toob välja, et kvalitatiivne uurimistraditsioon on viimase saja aasta jooksul jõuliselt arenenud, saanud analüütilisemaks, refleksiivsemaks ja loomingulisemaks. Inimese tegevus mõjutab tegelikkust, seega erilist tähelepanu pööratakse uurija tegevusele ja sellele, kuidas uurimus mõjutab uuritava fenomeniga seotud inimesi, nende edasist elukäiku. Strömpli (2012: 42) sõnul pööratakse kvalitatiivses uurimises suurt tähelepanu eetikaküsimustele.

Iga peredega seotud uurimus kujutab endast erilist väljakutset, mis puudutab interpreteerimist ja eetiliste printsiipide kaasamist uurimusse. Põhiliseks eesmärgiks on uurimuses osalejate heaolu tagamine, sh nende põhjalik informeerimine uurimuse eesmärkidest ja uurimuse käigust. Kõikide uurimuste puhul nõuab eetiline käitumine uurimuse riskide minimeerimist. Perekondasid puudutavates uurimustes peavad uurijad arvestama võimalike kasulike ja kahjulike mõjudega perekonnale tervikult, perekonnaliikmetele isiklikult ja ka võimalikele uurimusega otseselt mitte seotud osapooltele. Oluline on eristada ka perekonna suhete riski ja individuaalse riski tähendust. Konfidentsiaalsuse lepingu kasutamine uurimuse raames võib olla mehhanismiks, mis kaitseb uurijaid delikaatsete andmete töötlemisel (Ramos ja Vickerman, 2005: 157).

Kuna tegemist oli isiklike ja väga emotsionaalsete lugudega, oli minu jaoks väga oluliseks arutada iga intervjuueeritavaga eelnevalt, mida, miks ja kuidas ma uurin. Samuti oli tähtsal kohal eetiliste küsimuste arutamine ja ka teatud punktide fikseerimine, sh konfidentsiaalsust puuduv punkt. Äärmiselt oluline on iga intervjuueerivaga ühenduse loomine ning vestluseks soodsa keskkonna loomine. Kuna mitme vestluse puhul olin ma kutsutud perede juurde külla, siis pidasin väga tähtsaks ka perede elurütmi. Kõik vestlused olid väga meeldivad ja vabad, mille eest olen igale intervjuueeritavale väga tänulik. Olen tänulik, et nad jagasid minuga nii olulist ja isiklikku informatsiooni, tänan südamest usalduse eest!

Strömpli (2012: 42) sõnul on uurija ülesanne alati silmas pidada uurimuse sotsiaalset missiooni, seda kasu, mida uurimusega seotud inimrühmad uurimusest saavad. Tuleb hoolitseda selle eest, et tulemus ei kahjustaks, vaid tooks suurimat võimalikku kasu osalejatele ja ühiskonnale tervikuna. Uurimuse roll reaalsuse konstrueerimise protsessis annab võimaluse osaleda tuleviku kujundamises, mis paneb uurijale suure vastutuse (*ibid.*). Väga oluline oli minu jaoks jagada iga eestkostjaga, miks valitud teema on vajalik ja tähtis, nii mulle kui ka laiemalt. Iga pere jaoks on oluline turva- ja kindlustunne, seega vajab eestkoste teema suuremat tähelepanu ja võimalik on see eelkõige perede endi hääle kaudu. Kõik eestkostjad kinnitasid teema uurimise olulisust ning pidasid oma panust vajalikuks, sest nii saab astuda samme vajaliku muutuste poole.

Pean tunnistama, et muretsesin uurija rolli pärast, kuna see oli minu jaoks sellisel viisil esmakordne kogemus. Andmete kogumine ja analüüsimine oli minu jaoks väga huvitav väljakutse. On oluline märkida, et analüüsist esile toodud tähendused on uurimuses osalenud inimeste ja minu kui uurija kooslooming ehk eestkostet puudutav „tõde“ on konstrueeritud meie vahelises interaktsioonis. Ja kuigi intervjuueerivad pigem jutustasid oma lugusid endale sobivas tempos ja teemade järjekorras, avaldas sellele kindlasti oma mõju intervjuu loomuliku osana ka minu kui uurija teatud „sekkumine“. Näiteks võisin ma ühel või teisel moel teatud kohtades, kas intervjuueeritava sõnumile või emotsioonile reageerida, väljendades näiteks kas verbaalselt või muul moel oma emotsiooni, kommenteerides või midagi juurde küsides. Seetõttu on oluline arvestada, et andmetest saadud järeldustel on oma roll ka uurijal ehk minu interpretatsioonidel.

3. UURIMUSE TULEMUSED

Järgnevas peatükis annan ülevaate lugude analüüsimise käigus saadud tulemustest ning tulemustele tuginedes tehtud järeldustest.

Iga uurimuses osalenud eestkostja jagas intervjuus oma loo – kuidas algas pere eestkoste teekond ning kuidas on see kulgenud, kes on olnud need inimesed, kellega pered on oma teekonnal kokku puutunud, millised on olnud perede vajadused. Teemade kajastamisel lähtun eestkostjate endi kirjeldustest ja tõlgendustest ning ka minu enda poolt loodud tähendustest. Iga lugu on loomult unikaalne ja liigutav. Iga loo puhul puutusin kokku väga erinevate tunnetega, nii kurbuse ja valuga kui ka suure rõõmu ja uhkustundega.

3.1 Lapse eestkoste ja eestkostja roll narratiivides – kuidas sünnib otsus?

Selleks et mõista, kuidas eestkostjad mõtestavad ja tõlgendavad eestkostet ning kuidas see haakub seadusest tuleneva eestkoste institutsiooni mõtte ja eesmärgiga, uurisin kuidas inimesed jõuavad otsuseni hakata lapsele füüsilisest isikust eestkostjaks, mis neid selle otsuse tegemiseks ajendab või motiveerib ning kuidas nad eestkostet ja ennast eestkostja rollis näevad.

Intervjuude esimese teema määras küsimus: „Kuidas sünnib otsus hakata lapse eestkostjaks, mis ajendab, mis motiveerib?“. Sellest alustas iga uurimuses osalenud eestkostja oma lugu.

Iga lugu oli eriline, iga otsuse juures mängisid rolli erinevad faktorid. Intervjueeritavate narratiive põhjalikult analüüsid jaotasin eestkostjaks hakkamise ajendid ja motivatsioonid kolmesse gruppi: „*eestkoste kui määratud ülesanne ja kohusetundest lähtuv otsus*“, „*eestkoste kui missioon ja ühiskondliku ootuse täitmine*“, „*eestkoste kui võimalus olla lapsevanem*“.

„Eestkoste kui määratud ülesanne ja kohusetundest lähtuv otsus“

Mitu uurimuses osalenud eestkostjat kirjeldasid, et ajendiks võtta laps või lapsed (mitmes peres on eestkostel mitu last, näiteks õed-vennad) oma peresse oli **vajalikuks, vältimatuks lahenduseks lapse elus tekkinud olukorrale**. Tegemist on lugudega, kus on toimunud keerulised, mõne loo puhul traagilised sündmused, mistõttu ei saanud lapsed edasi elada ja kasvada koos oma sünnivanematega ning vajasid asendushooldust. Mõne loo puhul olid lapse bioloogilised vanemad surnud, mõne loo puhul ei saanud laste vanemad enam erinevate eluliste raskuste tõttu oma laste eest igapäevaselt hoolt kanda ja neid kasvatada. **Nende lugude siduvaks asjaoluks on eestkostja ja eestkostel oleva lapse sugulussuhe**. Näiteks on eestkostjaks lapse vanaema, tädi, õde. Nendes lugudes tuleb eestkoste esile kui **vajalik, enesest mõistetav samm, mis on tingitud lapse elus toimunud sündmustest, n-ö kirjutamata reegel, kui n-ö määratud ja kohusetundlikult vastuvõetud ülesanne, kohustus oma pere, oma lähedaste ees**.

Ma arvan, et see on üks ebameeldivaid teemasid üldse (.) ma ikka olen arvamusel, et lapsed peavad elama vanematega. Mina olen ainult vanaema. Ja mina ütlen, et kui nii juhtus elus, et mina, vanaema, (.) ma pean teid tegelikult hellitama, mitte kasvatama (.) Aga läks elus nii. (.) Mina näiteks olen selle poolt, et kõik lapsed, kõik, (.) kuidugi on erandeid, mingid traagilised sündmused, aga tegelikult, et lapsed elaksid oma vanematega /.../ Mulle on räägitud enne, et mõtle ikka, see on ju selline vastutus (.) aga no ma ei saa nii, et elus vanaema juures läheksid lapsed lastekodusse. No ma ei olnud isegi mõelnud, mis saab, ma elasin siin ja praegu. /.../ NAD ON MINU LIHA JA VERI! /.../

Antud loos „läks elus nii“ ja vaatamata sellele, et vanaema näeb enda põhiliseks ja loomulikuks rolliks lapselaste elus „hellitaja“ rolli, on ta teatud keeruliste olude sunnil võtnud enda vastutusele, enda ülesandeks ka laste „kasvataja“ rolli. Sellest loost on tunda, et inimest juhib tema jaoks eluline põhimõte – sugulussuhete kirjutamata reegel, ülesanne, kohustus oma „liha ja vere“ ees – mis on tõenäoliselt inimesel juba eos sisse kodeeritud ja seda inimene ka kohusetundlikult järgib, vaatamata võimalikele raskustele, mis inimest ees ootavad.

Teine eestkostja, kes on samuti peres eestkostel kasvava lapsega sugulussuhtes, kirjeldas oma loos, et ka nende pere otsus oli tehtud olude sunnil ja kiiresti:

Noo, kõigepealt (.) see kõik oli raske. Mulle helistas lastekaiste inspektor [lastekaitsetöötaja], et „vaadake, kas me võtame lapse lastekodusse või keegi teie sugulastest tuleb ja võtab lapse endale“. Minu abikaasa läks ja tõi lapse meile koju. /.../

Ka selles loos tuleb esile ülesanne ja vastutus oma lähedaste, perekonnaliikmete eest, millest lähtuvalt sündis ka kiire otsus võtta vanema hooleta jäänud laps enda peresse kasvatada. Samuti on tunda põhimõtet, et laps ei saa asenduskodusse minna, kui on olemas lähedased sugulased:

/.../ Ja kui see kõik, kui nad [teised lapse sugulased] tulid ja hakkasid rääkima, et kohe ei saa, et võib-olla paariks aastaks lastekodusse, siis võib-olla võtame /.../ Ma seisin ja mõtlesin, et SEE POLE JU MÄNGUASI. Kuulasin ja kuulasin ja mu abikaasa ütles, et võtame /.../

Mitmes loos tuli otsus teha kiiresti, sest laste elus juhtunud sündmused tulid nende ellu ootamatult, mõne loo puhul lausa „üle öö“. Ükski otsus ei olnud lihtne, see oli keeruline ja seda nii emotsionaalselt kui ka elukorraldust puudutavaid toiminguid arvestades, samas oli see iga loo puhul enesestmõistetavaks otsuseks, ülesandeks, mida kohusetundlikult tuli täita. Keeruliste perekondlike sündmuste tõttu korraldasid eestkostjad oma elu ringi vastavalt laste vajadustele, kas võtsid lapsed enda juurde või kolisid laste juurde. Mõne loo puhul ei sündinud otsus ootamatult, kuid see võeti kohusetundlikult vastu samuti elusündmustest tuleneva ülesandena oma pere ja lähedaste ees. Oma noorema venna eestkostja kirjeldas:

See tuli tegelikult kuidagi ise, need asjad kuidagi ise, ma ei tea. /.../ See oli ema soov tegelikult. Ema oli haige ja see haigus ei tulnud talle üle öö ja teadsime kõik, mis juhtub. Ja tegelikult tema [ema] alustas selle kõigega, meie kohalikus omavalitsus. See oli lastekaitsetöötaja. /.../ Emal oli temaga hästi lähedane suhe. Nemad siis rääkisid kõik need teemad läbi ja siis tegelikult ema soovis, et vormistada kõik need asjad juba sellel ajal, kui ta nagu elab, et nagu rahu saada. Ja ta [lastekaitsetöötaja] rääkis, et tegelikult lähedavad need asjad kõik ise paika, et ei peaks muretama. Siis oligi see tema [ema] soov, et mina hakkaks kasvatama ja siis niimoodi läkski /.../

Loost tuleb esile kohusetunne, lapse eest vastutaja rolli võtmine, mis on tingitud peres toimunud keerulisest sündmusest. Eestkostja lähtub olulistest perekondlikest kokkulepetest seista teineteise ja eelkõige nooremate eest ning täita vanemale antud lubadus. Keskmis on inimese ülesanne võtta enda peale lapse kasvataja roll. Ja kuigi kohati võis vestlustest tunda, et see roll ja vastutus on võetud olude sunnil, siis samal ajal kõlab, et vastutus ja kohusetunne oma perekonna ees on äärmiselt oluline, võib isegi öelda, määrava tähtsusega: *.../ See on sinu valik tegelikult [otsuse teinud inimese enda valik] .../ ja ta on minu vend tegelikult, ta on minu pereliige .../.*

Antud loost tuleb esile ka n-ö määratud ülesanne – „*see oli ema soov*“. Seadus annab vanematele võimaluse oma lapsele eestkostja nimetada või konkreetseid isikuid eestkostjatena välistada (Olm 2019: 6 viidates PKS §177). Ka ametlikult, lastekaitsetöötajaga olid asjad arutatud ja oluline sõnum oli edastatud – kes võtab enda peale vastutaja rolli. Samas eelkõige tuleneb sellest loost „perekonnasisene testament“, palve ja lubadus, kokkuleppe ja selle kohusetundlik täitmine.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et antud gruppi kirjeldab eelkõige enesest mõistetav kohustus, kohusetunne, ülesanne võtta enda peale lapse põhilise ja igapäevase hooldaja, kasvataja ning ülalpidaja roll olukorras, kus laps jääb ilma oma vanema igapäevasest hoolest. Vaatamata sellele, et otsusega kaasnevad muutused inimese ja kogu pere elukorralduses ning ees võivad oodata ühed või teised väljakutsed ja raskused. Sest keskmis on sugulussidemed, mis on tähtis. Sugulussuhe on selles grupis oluliseks mõjuvaks faktoriks. Eestkoste seadmise vajaduse all nähakse võimalust otsustada ja teostada lapsega seotud asju ning toiminguid, teha seda ametlikult, sest nii näeb seadus ette:

.../ Minus oli kuidagi lootus, et siiski ema ikkagi, noo, et ta tuleb mõistusele, et siiski lapsed .../ Ma võtsin nad ära, tõin enda juurde, aga ta ei tulnudki [laste ema]. .../ Lootust mul oli .../ Siis oli vaja koolidokumente vormistada. .../ Mulle keegi soovitas (0,2) mulle tegelikult öeldi sotsiaalosakonnas [kohalikus omavalitsuses], et on vajalik eestkoste vormistamine, et see oleks ametlik. .../

Võib öelda, et eestkoste tähenduseks on lapse ja tema asjade õiguslik vormistamine, sest vastasel juhul nende asjadega n-ö ametlikult toimetada ei saa. Vastutust võetakse nii või naa, sest see on „*määratud ülesanne*“, aga kõike seda tuleb viia ka seadusega kooskõlla,

muudmoodi ei saa – ei saa kooli viia, ei saa tervist puudutavate küsimuste üle otsustada jm. Samuti nähakse eestkostet kui meedet, mis aitab ennetada võimalike laste huvidega vastuolus olevate otsuste tegemist või olukordade tekkimist, mis nähtub nt vanaema-eestkostja kirjeldusest:

/.../ Eks ma ikka üritasin, et ta saaks ise lapsega, aga kuna ta [lapse ema] ise on selline, et tal on endal ka sellist tuge vaja /.../ Mingi hetk ma sotsiaalnõunikuga rääkisin ja tema arvas, et oleks tore (.) no mitte tore, aga et oleks vajalik tehagi see eestkoste ära, siis ei tekkiks uuesti seda teemat /.../ et mitte neid asju hullemaks ajada, siis seadagi eestkoste /.../

Loost tuleb esile mure, oma lapse, lapselapse pärast. Perekondlikud sidemeid kõlavad taas kui väga olulised, neid tuleb hoida. Tuleb täita „määratud ülesannet“, et neid sidemeid edasi hoida, tuleb võtta vastutust, sest „*elus nii juhtus, perekonnas nii juhtus*“. Võib-olla on see viis midagi muuta, keskmes aga on „*tähtis ülesanne*“, mida tuleb kohusetundlikult täita.

Täiendavalt võib öelda, et eestkoste põhiliseks eesmärgiks ja kohustuseks on nende lugude kohaselt lapsele võimaliku turvalise ja stabiilse elukorralduse pakkumine. Samas aga säilitada ja hoida seejuures oma senist rolli ja seniseid suhteid eestkostetavaga. Lugudest nähtub, et eestkostjad on justkui kahes rollis – ühelt poolt algne perekonnasuhetest tulenev roll (nt vanaema, tädi, õde), teiselt pool uus ametliku vastutaja roll (eestkostja).

„Eestkoste kui missioon ja ühiskondliku ootuse täitmine“

Narratiividest sai ilmseks ka teine otsuse tegemise ajend, mille märksõnaks panin ***missioon*** ehk vastutusrikkas ülesanne, mille keskmes on võimalus ja valmisolek last aidata. Küsimusele „kuidas sündis otsus?“ oli nt vastuseks: */.../ No ma ei oska sellele vastata, see oli elu ja aja koht ja ma ei kahetse seda /.../*. Abistamise soovi ja võimaluste kaalumise ajendiks võib siin omakorda välja tuua lapse vastu tekkivat ***kahju- ja kaastunnet***, mida ilmestavad näiteks järgmised eestkostjate emotsionaalsed sõnumid: */.../*

MIS NENDE LASTEGA VÕIB JUHTUDA /.../ kõige halvem variant, et nad lähevad lastekodusse /.../ või /.../ olukord oli hull /.../ APPI, MILLISTES TINGIMUSTES INIMESED ELAVAD /.../ keegi ei taha neid [lapsi] /.../.

Oma lugusid jaganud eestkostjad kas ei ole eestkostel olevate lastega sugulussuhtes või on n-õ kaudses, kaugemas sugulussuhtes (lähedase inimese sugulaste peres sündinud lapsed). Neid lugusid iseloomustavad sellised ühised jooned – ühelt poolt emotsionaalne, teiselt aga kaalutletud otsus aidata teistest vanematest sündinud lapsi, samuti usk iseendasse tulla selle väljakutsega toime:

/.../ Algul ema suri /.../ isa alkoholi tarbija suur. /.../ Olukord oli halb ja kuna ta [laste vanaema] tundis ennast aina halvemini, siis ta rääkis minuga sel teemal. Et mida teha, et vald hakkas talle suruma eestkostet. Ja ta ei olnud sellega nõus, ta tunneb oma tervist ja ei saa sellega hakkama. /.../ Ma kuulasin ta ära ja mõtlesin, mis võimalused on. Kas kasupere, tugiisik või kõige halvem variant, et nad lähevad lastekodusse. /.../ Ja siis me hakkasime kodus rääkima, mõtlema. /.../ nende suurematega [bioloogiliste lastega] arutasime siin seda, et MIS NENDE LASTEGA VÕIB JUHTUDA ja kuna hakkasin mõtlema, et olen ju kaks last suureks kasvatanud ja polnud ju hull, olen ju ellu jäänud, siis me mõtlesime, et miks mitte ise pakkuda neile. /.../ ja kõik olid nõus. ET ME SAAME VÄGA HÄSTI HAKKAMA! /.../

Antud loos tuleb esile kaas- ja kahjutunne. Samuti tuleneb sarnane joon esimese grupiga – „eestkoste kui ülesanne ja kohusetunne“, sest on mingi seos lastega, nad ei ole n-õ võõrad. Sellest nähtub kohusetunne, ja ülesanne, sest omasid tuleb aidata ja hoida. Muret teeb eelkõige asjaolu, et lapsed võivad sattuda asenduskodusse, mida on võimalik ennetada. Samas tuleneb loost enda sisse vaatamine, oma võimaluste kaalumine ning sellest tulenev otsus. Otsuse tegemisse kaasatakse pereliikmed, kaalutakse võimeid ja võimalusi, kuigi emotsioon on samuti kohal. Keskmeks motivatsiooniks eristub inimese missioonitunne – enda peale suure tähtsusega ülesande võtmine ning usk endasse ja enda võimetesse „ME SAAME VÄGA HÄSTI HAKKAMA“. Lisaks nähtub siit justkui vajadus vastata teatud ühiskondlikele ootustele ja normidele – nt et meie ümber hädas inimesi, eriti just lapsi, tuleb aidata, et lapsed ei pea elama asenduskodudes vms, ja „ME SAAME SELLEGA HAKKAMA“, me oleme meie ühiskonna liikmed.

Missioonitunde toob eredalt esile ka järgmine kirjeldus, mis räägib inimese sisemisest kutsumusest ning teadlikust otsusest toetada lapsi, kes mingil põhjusel ei saa kasvada koos oma bioloogiliste vanematega. Naise peres on kasvanud mitmed lapsed, kellele ta on olnud kas hooldusvanem või eestkostja. Ta kirjeldab oma tegevust kui siirast soovi pakkuda lastele kodu ja hoolt ning seda kas ajutiselt või pikaajaliselt, mis haakub loomult tänase hoolduspere mõiste ja sisuga:

/.../ Nii et ma kogu elu lastega töötanud, lapsed on kogu aeg olnud mu südames. Ma 5-aastaselt juba teadsin, et ma saan lasteaiapäetajaks. /.../ See tahe ja jõud, et ma suudan nendele lastele anda. Kui teil on juba lapsed perre võetud, peab vanem olema valmis, et ta pakub lapsele turvalist keskkonda, et ta aitab teda. Me ei tohi (.) et me võtame lapse endale. (0,3) Tegelikult peate mõtlema, et mitte nii, et sulle antakse ja sul on nii kõrged ootused neile lastele /.../ Meie peame neid lapsi kasvatama /.../ meie peame mõistma neid lapsi. Et me saame aru, meie peame aitama lapsi sealt välja [senimest mustritest]. /.../

Loost tuleb esile sisemine missioonitunne, soov toetada lapsi, kes seda nii väga vajavad, samas ka soov ja vajadus vastata ühiskonnale suunatud ootustele – „me peame aitama“ – „peab vanem olema valmis, et ta pakub lapsele turvalist keskkonda, et ta aitab teda“, „meie peame neid lapsi kasvatama“.

Tuginedes eestkostjate endi kirjeldustele võib järeldada ka seda, et nad näevad ennast teadlike kasuvanematena (hooldusperena). Nende kui n-ö missiooni täitjate teekonna mõtteks on soov anda lapsele vanemlikku hoolt, millest ta on ilma jäänud. Ühtlasi täita olulist ühiskondlikku rolli, olla riigile partneriks, uskudes, et ühiskond, riik toetab ka neid seejuures:

/.../ Mina tahtsin hooldusperet [lastele hoolduspereks hakata]. Kuna ma ei olnud teadlik, kui tugev ma olen, ma teadsin et hoolduspere lepinguga on see võrgustik tugevam ja ma kaalusin seda varianti. Aga kuna ma sain nii meeletult tuld /.../, siis ta [toetav inimene tugivõrgustikust] soovitas eestkostet. Siis otsustab kohus. Sealt ei tulnud takistusi. /.../ See oli nii öelda kompimine ja ma mõtlesin, et see võiks olla etapiline. Et algul võtan hoolduspere sammu, siis eestkostjaks, võib-olla siis ka lapsendan. Et see, kuidas juhtus, mõjus nii, et ma nagu astusin ühe sammu üle, et oodatav tugi kaob ja tegelikult see reaalselt kaduski. Hooldusperena, ma kujutan ette, oleks valla poolt rohkem tuge. /.../

Eestkostja narratiivist tuleneb teatud tunnetus, et peresid toetatakse erinevalt, nt hooldusperesid toetatakse rohkem, kui eestkosteperesid. Siit tuleneb sõnum ebavõrdusest, mida pered teatud olukordades tunnevad.

Enda põhiliseks rolliks näevad ka selle grupi eestkostjad lapse eest igapäevast hoolitsemist ja tema kasvatamist, samuti ka ülalpidamist enda peale võttes uut vanemlikku rolli ja ka vastutaja rolli ühiskonnaliikmena: *.../ kogu aeg ju juba siis räägiti, et neid peresid on vaja ja vaja .../*. See vastab tegelikult tänasele ootusele „*me vajame hooldusperesid*“. Helen Jõksi (2020 a) sõnul on kitsaskohaks hooldusperede vähesus. Sotsiaalkindlustusamet koordineerib ESF vahendite toel 2020. aastast teavitustegevusi, et leida ja väärtustada hooldusperesid ning normaliseerida, tõstes kõigi kogukonnaliikmete teadlikkust, et asendushooldusel olevad lapsed ja nende hooldajad kogeksid ka raskuste korral hukkamõistu asemel mõistmist ja toetust. Pered, kes juurde tulevad, vajavad tuge – selleks, et leitud hoolduspered ka püsima jääks, on Jõksi sõnul (2020 a) vaja, et nad tunneksid süsteemi toetust kohe. Eelnev on ka vastus perede ootusele, mis narratiividest ilmnes, et otsuse tegemisel oodatakse tegelikult ka tuge. Ühtlasi tuleb esile süsteemi kitsaskoht – millisel viisil tehakse otsus, kas pere sobib hoolduspereks või eestkostjaks.

„Eestkoste kui võimalus olla lapsevanem“

Kolmanda grupi põhiliseks motivatsiooniks on vanemlus ehk soov olla lapsevanem (või saada veel lisaks lapsevanemaks, nt kui peres on juba ka enda bioloogilised lapsed). Lugudest nähtub ühine joon – suure soovi tõttu olla lapsevanem, liigub inimene teadlikult otsuse poole kasvatada oma peres ka teises peres sündinud lapsi.

Kahe bioloogilise, tänaseks täiskasvanud lapse ema ja mitme lapse eestkostja selgitas, et tema suureks sooviks oli veel üks laps, tütar. Kuna olude sunnil ei saanud naine enam ise sünnitada, otsustas ta võtta laps asenduskodust:

*.../ Kõik lapsed ütlevad mulle „ema“, kõik! .../ Mina alati tahtsin vähemalt kahte last
.../ MA ARMASTAN LAPSI! PERE ON PÜHA, KÕIGE OLULISEM! .../ Ma alati unistasin lastest. Tüdruk, ma väga ootasin tütart. Tüdrukud – see on lähedus, poisid – see*

on turvatunne, uhkuse tunne. /.../ Mees kasvas selle mõttega rahulikult. Siis ma hakkasin suhtlema lastekodudega, ise helistasin. Aastaid tagasi oli kõik teistmoodi. Helistasin läbi kõik lastekodud, mis olid tol ajal. See oli raske, aga soov oli nii suur. Tüdruku soov oli. Leidsin ühest lastekodust, kus oli suur pere ja noorim oli 8-aastane tüdruk. Kogu peret keegi võtta ei tahtnud, raske oli leida [kõigile lastele peret]. Tüdruku pärast oli suur mure. Lastekodus olla pole ju suhkur. Temast oli mure kõigil, kahju oli tüdrukust. /.../

Ühelt poolt on tunda kaastunnet asenduskodudes elavate laste suhtes, soov aidata, võib-olla isegi päästa. Samas tuleb esile eelkõige enda isiklik soov – unistus olla ema, saada emaks ka kaua oodatud tütrele. „Kõik lapsed ütlevad mulle „ema“ – rõhutas eestkostja vestluses, millest võib järeldada, et ta näebki end eelkõige emana. Oma motivatsiooni kirjeldab eestkostja kui soovi olla suure ja kokkuhoidva pere ema. Ta näitas avatult ja suure huviga intervjuu ajal „oma laste“ pilte ning rääkis uhkusega laste saavutustest ning pere ühistest tegevustest.

Teine eestkostja, täiskasvanu bioloogilise lapse ema, kelle peres on kasvanud ja kasvab ka täna mitu teistest vanematest sündinud last, jagas oma lugu sellest, kuidas sai temast suure pere ema. Ka selles loos tuleb esile soov olla eelkõige ema ning teadlik liikumine selles suunas:

Esimese lapse ma võtsin üleüldse (0,2) esimene oli poisslaps, ta oli kolme ja poole aastane, kui ta meie perre tuli /.../ tegelikult tahtsin tüdrukut, sest mul endal oli tüdruk, tütar. /.../ Kuna ma jäin haigeks /.../ ja ma olin ravimite peal. /.../ Ma tunnen, et ma olen võimeline kasvatama võõrast tervet. Miks ma pean riskima ja tooma siia ilma kedagi, kui ta osutub haigeks, siis ma tean, et ma ei ole võimeline teda kasvatama /.../ Siis ma vaatasin oma tütart, et keerutab seal peegli ees ja nii, ilmselgelt igav. Siis meil eksabikaasaga see otsus tekkiski. Ja siis me nagu hakkasime neid asju ajama /.../

Nendest lugudest nähtub eelkõige isiklik motivatsioon – soov olla lapsevanem, mis juhib inimest.

/.../ Ma ei loobu nendest iial, head nad või halvad, haigustega või terved. Mina võtsin nad, mina olen nende kõrval alati. /.../ Hooldusperedel on keerulisem. Näiteks ei saa nende lastega väljapoole sõita ilma nõusolekuta, raske saada, keegi ei anna, sest vastutavad lapse eest, äkki midagi juhtub. MINA TAHAN ISE OTSUSTADA, ISE

VASTUTADA! /.../ Mina vastutan, mina toimetan. Dokumentide vormistamine – samamoodi, eestkostjana mul lihtsam asju ajada. /.../

Eestkostjad näevad ennast eelkõige vanemana, kes igapäevaselt hoolitseb oma lapse eest, kasvatab teda ja peab üleval. Eestkoste valikul on siin ka teadlik ajend ja selgitus – „vanem saab ise otsustada“ ja eestkoste annab selleks võimaluse. Ka lapsendamise teema ilmnes nendest lugudest – lapsendamine kui vanemluse võimalus. Ühel või teisel põhjusel ei olnud aga see variant ja vanemaks saamiseks valiti eestkoste.

3.2 Eestkosteperede teekond ja erinevad osapooled sellel teekonnal ning perede vajadused narratiivides

Intervjuudes jagasid eestkostjad oma kogemusi, kuidas kulges nende n-ö eestkostjaks kasvamise teekond, millega nad kokku puutusid ja tundsid enne ja pärast eestkoste seadmist, milliste väljakutsete ja raskustega on nad sellel teekonnal kokku puutunud ning millist ja kelle tuge vajanud. Oma teekonda meenutades, kirjeldasid eestkostjad erinevaid osapooli, kellega nad on sellel teekonnal kokku puutunud.

Eestkostjate narratiividest nähtub, et perede teekonnad on olnud väga erinevad. Mõni eestkostja on tundnud ennast igati toetatuna, mõni aga täiesti üksinda. Järgnevalt toon kokkuvõtvalt välja eestkostjate kirjeldused kokkupuutest kohaliku omavalitsuse spetsialistidega, kohtutoimingutega seotud kogemused, samuti perede vajadused ja kogemused tugivõimalustest.

3.2.1 Kohalik omavalitsus ja koostöö kohaliku omavalitsuse spetsialistidega

Oma lugusid meenutades ja jutustades töid eestkostjad välja, et nad peavad oluliseks kohaliku omavalitsuse poolset huvi perede vastu, samuti spetsialistide poolset tuge ning

seada nii ettevalmistuse ja kohtuprotsessi ajal kui ka pärast, kui kõik menetlustoimingud on läbi ning algab n-ö igapäevane elu, kus pere puutub kokku erinevate väljakutsetega.

Oluliseks koostöö osaks on eestkostjate arvates suhtlus kohaliku omavalitsuse spetsialistiga ja infovahetus. Eestkostjate ootuseks on, et spetsialist jagab nendega olulist infot nii lapse ja tema olukorra kohta (see tulenes lugudest, kus laps ja eestkostja ei ole omavahel sugulased) kui ka võimalike eestkosteperesid puudutavate protsesside kohta – alustades eestkoste sisust ja eestkostja rollist, kohustustest ja võimalustest ning lõpetades võimalike muudatustega süsteemis tervikuna: *./.../ Mina arvasin, et kõik on ju spetsialistid, nemad ju peavad teadma. ./.../* Oluliseks võtmesõnaks on usaldus spetsialisti vastu, õigemini soov ja vajadus usaldada: *./.../ Eks ma ikka uurisin ja ma kujutan ette, et ma sain ka omavalitsuselt täiendavat infot. ./.../ Ma sain nagu aru, et ei tohi väga rääkida, millises olukorras laps. ./.../* Kas tohib või ei tohi, miks ja kuidas – tundub, et eestkostja pigem võtab vastu seda, mida spetsialist ütleb ja teeb, sest usaldab spetsialisti või soovib usaldada, sest *„spetsialist peab ju teadma“*.

Rääkides kohaliku omavalituse rollist eestkosteperede elus, kirjeldasid eestkostjad üldjuhul oma kokkupuuteid ja koostööd lastekaitse- või sotsiaaltöötajaga. Kuigi iga lugu on eriline ja iga eestkostja kogemus unikaalne, koondasin ma need kogemused tuginedes eestkostjate kirjeldustele järgmistesse gruppidesse: **„Toetav partnerlus. Ma ei ole üksik“**, **„Sa saad hakkama. Tule, kui vaja“**, **„Võõras. Tegutsen ise“**, **„Võitlus. Pigem istun kuskil kapis, kui lähen abi küsima“**.

„Toetav partnerlus. Ma ei ole üksik“

„Ta tõsiselt hingega teeb oma tööd“ – rääkis üks eestkostja oma lugu jutustades kohaliku omavalituse sotsiaaltöötajast. Sellest loost nähtub, et eestkostja ja kogu pere põhiliseks partneriks on just sotsiaaltöötaja, kes ongi pere kõrval, nõustab, toetab ja aitab. Just temalt sai pere informatsiooni ja nõu eestkoste võimalusest ning selle vajadusest. Just tema on perele partneriks:

Meil on sotsiaalnõunikuga väga-väga hea side olnud kogu aeg. Et tema on küll olnud selline, kes on meie peret igatepidi aidanud ja toetanud. Ja me praegu ka temaga suhtleme kogu aeg. TEMA ON TÕESTI SUPER INIMENE! Ja ma ei ole üks. /.../ No mis meile räägiti, et no kord aastas peame selle aruande esitama, et see oli selline asi, no ma mõtlesin, et mis seal ikka olla saab. Ta [sotsiaalnõunik] näitas mulle ära, et see on see, aitas mul ka alati ära teha. Mul on tema juures hea lihtne, tal on juba (.) me seal täidame kõik ära ja ma panen allkirja. Tema on aidanud mul ka kogu selle paberimajandusega. Et nüüdki, kui ma siin selle kooliga, tahtsin sinna avaldust, siis ta aitas mul kõik need asjad ära teha, ära saata seal, digitaalselt. Jaa, tema on kogu aeg olemas, absoluutselt. Tema on super! Ma ei teagi, kas ma oleks üldse nii kaugele jõudnud. Temale saab kogu aeg helistada, kui mingi asi on, rääkida millestki, millest ma jagu ei saa, ei oskagi teha. Kui mul on vaja, kui mingi asi ja ma ei tea, kuhu ma pöördun, siis ongi, ma helistan talle ja ta ütleb mulle „aa, nüüd tee niimoodi“! /.../

Lugudest ilmnes ka see, et eriti vajalik on tunda ennast partnerina siis, kui on raskemad hetked, kui tekivad küsimused või mured. Just siis on professionaalne tugi äärmiselt oluline. Samuti on tähtsal kohal eestkostja, ja kogu pere julgus oma muredest spetsialistiga rääkida, mis sõltub omakorda esmakogemusest, esimesest kokkupuutest. Positiivset koostöökogemust, partnerlust kirjeldas ka teine eestkostja:

/.../ Ma tundsin esimest korda tohutut abitust, ma nutsin abitusest. Laps (.) see ju selline trauma. See oli õudne stress [protsessiga seotud raskused]. Et hirm, kas tulen toime. Ma siis ei teadnud, kuhu joosta. Muretsesin lapse pärast. Ma olin üks kogu maailmas. Sotstöötaja toetas taas, aitas asju ajada, just juriidika poolest ka. /.../ Sotstöötaja aitas ja kõik läks kenasti. /.../ Muidu kuulasin südant, tegin nii nagu ise õigeks pidasin, nagu tundsin. Aga tema üks toetas meid. /.../

Nendest kogemustest nähtub, et sotsiaaltöötaja on inimese jaoks olemas, kui see on vajalik, ta usub inimese võimesse ja suunab teda. Positiivne kogemus annab inimesele julguse sotsiaaltöötaja poole pöörduda ning tekitab usalduse. Pere ei tunne ennast oma küsimuste või muredega üks. Olulisel kohal nähakse toetavat ja professionaalset suhtumist.

„Sa saad hakkama. Tule, kui vaja“

Mõnest loost ilmnes, et eestkostjal on kontakt kohaliku lastekaitse- või sotsiaaltöötajaga, kes on olnud teatud hetkedel ka abiks, kuid kirjelduste järgi jääb spetsialist pigem n-ö eemalolevasse positsiooni, seejuures ise huvi või initsiatiivi avaldamata – nt et küsida, kuidas sul läheb? Vanaema-eestkostja rääkis:

/.../ Ütlen ausalt, et mitte midagi pakutud ei olnud. Kõik ise, ilma pakkumisteta. Noh, muidugi, lapsed ju ei olnud mahajäetud, vanaema on olemas. Ausalt ütlen, ei olnud mingit tuge. Aitäh, et ei öeldud „ei“ ja aitasid seda kõike ära vormistada ja kiiresti. /.../ Siis juba hakati pakkuma, /.../ siis kui oli raske ja ma palusin abi. Eks ma ise käisin ja käin seal nagu kodus ka täna. Siis pakuti psühholoogi. /.../ Ma räägin, mina käin, aga meie juures kogu selle aja jooksul, ei. Ma olen ise küsinud et „palun tulge, vaadake, rääkige. EI, MITTE KORDAGI, aga ma arvan, et see on väga vajalik. /.../

Nendest lugudest nähtub, et eestkostjate jaoks on oluline, et nende vastu tuntakse huvi, küsitakse, kuidas neil läheb, mida nad vajavad ja eriti just alguses. Mõned inimesed julgevad ise nõu ja abi saamiseks spetsialisti poole pöörduda, mõned aga jäävad pigem varju:

/.../ No seal, kohtus oli lastekaitse, mingi naisterahvas. Andis numbri mulle. Aga ma olen käinud selles suletud ringis /.../ abivajaja ei otsi ju abi tegelikult, ta võitleb ise. /.../ Mina elasin oma elu edasi. /.../ Algul oli (.) jaa, kohtus anti nagu numbri ja nii, aga keegi võiks ju ka huvi tunda. /.../

Eelnev lugu ilmestab, et keerulisel ajal ei ole kerge abi otsida, kuid seda tegelikult oodatakse. Mõnikord ei osata ka toe vajalikkust hinnata. Üks eestkostja kirjeldas, et alles täna saab ta aru, et tegelikult vajab ta alguses palju rohkem tuge, kuid ei osanud siis seda ise hinnata ning püüdis iseseisvalt kohusetundlikult tegutseda:

/.../ Tegelikult ei rääkinudki nagu palju [lastekaitsetöötajaga]. Nüüd tagantjärele tekib endal küsimus, et äkki (.) kas nad oleks pidanud rohkem huvi näitama, kuidas ma tulen toime, et nagu sellist asja ka ei olnud. Pigem mul on tunne, et ta [lastekaitsetöötaja] oli nagu hästi kindel minus endas, et ei ole vaja muretseda nagu. Et ma ei mäleta sellist asja,

et kunagigi oleks sellist aega, et keegi helistab või küsib midagi, nagu ei ole kunagi olnud. /.../ Võib-olla oleks pidanud hakkama ise otsima noh. Ja ma ei osanud näha seda üldse sellise pilguga, et oleks vaja, kõik ju toimis, saime ju hakkama ja nagu, et läheb üle. Minu jaoks oli see tõesti oluline, et ... [eestkostel oleva lapse nimi] oleks kõik hästi jaa. Tegelikult oligi jaa, professionaalset abi ei olnud. (.) Täna, kui selline asi juhtuks jaa, ma toimetaks teistmoodi. (.) Mina küsikski professionaalset abi tegelikult. Ma arvan, et see on väga vajalik. /.../ Kohaliku omavalitsusega ma olen kokku puutunud väga vähe. Tõesti väga vähe. /.../

Loost ilmneb, et inimene võtab loomulikuna tegutseda iseseisvalt ja püüab toime tulla. Samal ajal aga tunnistavad lugude esitajad, et õigeaegsel professionaalsel toel oleks see teekond olnud kergem. Välja tuleb teatud hoiak, et tuleb hakkama saada, sest see on enda otsus. Mitte pöördumine võib olla seotud kogemuse või info puudumisega, samas ka teatud eelarvamusega „abivajaduse“ suhtes - teatud stigmatiseerimine, et on hakkama saajad ja abivajajad, kus viimane pigem kannab negatiivset mainet, hirmu olla iseenda või teiste silmis keegi, kes ei saa ise hakkama.

„Võõras. Tegutsen ise“

Mõnest loost ilmnes ka „võõras“ spetsialist. Selle tähenduse all võis mõista kohustuslikke toiminguid, nt käis spetsialist kohtumenetluse raames pere juures kodus, esitas kohtule arvamuse, osales kohtuistungil. Samal ajal aga spetsialisti justkui ei olnud tegelikult pere elus, ta oli pere jaoks „võõras“. Nõu küsiti pigem mujalt, eelkõige oma tuttavatelt, ja ei osatud kuidagi kohaliku omavalitsuse poole pöörduda, sest puudus kogemus või teadmine või oli see taas teatud hoiak abivajaduse suhtes. Üks eestkostja jagas kogemust:

Mul oli advokaat, üks tuttav soovitas ja ma maksin raha ja tema tegutses. Tegi kõik ära. Ma tulin sinna, ma maksin, ta ütles, mida vaja, ma tegin ära. Me ise tegutsesime. /.../ Lastekaitsest helistati ja siis kõik. Ma isegi ei lootnud mingile toele. Nad helistasid, ja kõik. Täiesti võõras. Ah jaa, nad käisid meil kodus, vaatasid, kuidas me elame, kui palju

ruutmeetreid, et täispere. Pärast ta ütles kohtus, et meil kaks tuba, aga ma ütlesin, et tegelikult on ju meil kolm tuba /.../.

Seda lugu jagades rääkis eestkostja, et „*nad elavadki tavalist pereelu*“ ja ei oska kellelegi loota ja toetuda, vaid iseendale või siis oma lähedastele. Eelnevast nähtub taas teatud jaotus – „*tavaline*“ ja „*mitte tavaline*“ või „*hakkama saaja*“ ja „*abivajaja*“, millest viimane on kuidagi võõras või lausa häbiväärne. Eestkostja tunnistas, et teiste peredega aktiivset suhtlemist pigem välditakse ja toimetatakse omaette, mis taas näitab laiemat hoiakute teemat ühiskonnas – saan hakkama, sest küsimine näitab pigem nõrkust.

Teine pere meenutas, et otsis tuge spetsialistilt, kes oli lähemal, sest laste asjadega tegelev kohalik omavalitsus jäi vägagi kaugeks. Siit tuli välja ka huvitav nähtus – „*lapse lastekaitsetöötaja ja minu [täiskasvanu] lastekaistetöötaja*“ ning spetsialistide erinev lähenemine:

/.../ Täna sel hetkel ma ütlen, et ega valla poolt ei olnud midagi. Vald arvas, et lapsed olid paigutatud kuhugi ära on ju, keegi ju aitab. Mitte ühtegi seda ei tulnud, et mis nüüd edasi saab. Mina olin see, kes vallaga ühendust võtsin [laste elukohajärgse kohaliku omavalitsusega] ja küsisin, mis me nüüd teeme, mis edasi saab. Ja siis (.) siis ma tegin igast paberid korda (.) saatsin avalduse ja asjad /.../ Sealt, kust lapsed tulid, ei olnud nagu midagi. Mul oli siin väga hea lastekaitse [eestkostja elukohajärgses kohalikus omavalitsuses], kellega ma rääkisin. Siis oli kuidagi natuke teadmatust kõigil. Või ei osatud nagu käituda ja olla. Ma oleks ise arvanud, et lastekaitse või sotsiaaltöötaja, no oskab mulle on ju öelda, mis ma tegema pean või aitab neid asju ajada on ju. /.../

Huvitav oli kuulda ka eestkostjate endi oletusi ja arvamusi selle kohta, miks võib koostöö kaugel olla, kohati mõistmise ja õigustusena, et spetsialistid võivad olla ülekoormatud: */.../ Eks ma saan aru, ma pole ju ainuke juhtum. Tegelikult nii need terapeutid kui ka lastekaitse, nad põlevad läbi. Puudub ju ka nendel tugisüsteem, supervisioon. /.../.* Inimene võrdub „*juhtum*“ – selline tunne ilmnes sellest loost, mis tekitab küsimuse, kui raske võib tunda end seejuures inimesena, toimiva perena.

„Võitlus. Pigem istun kuskil kapis, kui lähen abi küsima“

Mitmest omavalitsuse spetsialistidega koostööd kirjeldavast loost oli tunda kurbust, pettumust, abitust, mis oli tingitud kas teadmatusest ja dialoogi puudumisest või ka ebameeldivast suhtlusest ja suhtumisest, mis jättis valusa jälje. Mis näitab taas, kui oluline on inimeste esimene kokkupuude spetsialistiga, kui oluline on inimlikkus ja professionaalsus. Siit paistab erilisel silma, et kord pettumuse osaliseks saanud inimesel ei ole sugugi lihtne uuesti koostöö poole samme astuda. Üks eestkostja jagas oma emotsionaalselt keerulist lugu:

./.../ See päris olukord oli ehmatav. Ma loodan, et see nüüd, praeguseks hetkeks on muutunud. ./.../ Mulle tehti kõik kodukülastus ja nii edasi. Kõik sobis. Ja siis mingi hetk tuli blokk, et ei saa. ./.../ Kõik asjad tehti ära, kodus käidi. Alguses kõik nagu sujus. Lastekaitse käis minu juures. Aga kui asjaks läks, siis öeldi, et ei sobi. See tuli kuskilt ülevamalt poolt. Järsku pöördus. Ma kõike täpselt ei teagi. Tavakodanik. ./.../ Ma ise olin siis väga vähe teadlik seadustest. Pere, kes võtab lapsi, on täiesti tavalised inimesed, pere. Lastekaitse tegelikult peaks ju selgitama, miks need asjad nii käivad. Kuidas neid saab jne. Kui teiste peredega suhtlen, nad ju ka tulevad täitsa puhta lehena ./.../ Ausalt öeldes, ma tundsin end kui mingi tulnukas. ./.../ Mingi hetk ikka tekkis tunne, et äkki ikka ajan vale asja. Paha tunne tekkis. „Miks sa just neid tahad, võta keegi teine“ – see oli löök südamesse ./.../ SEDA EI SAA, MINE VÕTA TEINE. See oli see koht, kus lükkasin selja sirgu. Hakkasin oma rada väga jonnakalt ajama. Läksid asjad kohe kohtusse. ./.../

Eestkostja kirjeldas oma loos, kui tugev oli frustratsioon ja segadus, sest temaga ei räägitud, ei selgitatud, mis omakorda tekitas väga vastakaid tundeid – ühelt poolt võitlustunne, teiselt aga süü- ja häbitunne, et järsku on see vale otsus, järsku on probleem temas endas, kuigi ka seda eestkostja kirjelduse järgi keegi otseselt ei öelnud:

./.../ Häbitunnet palju tekkis tol hetkel ja ma pigem ei julgenud kuskile minna. Oligi see tunne, et ma olen kurjategija. Mul oligi realselt see tunne. ./.../ Kõige keerulisem oligi see, et ma ei saanud aru, mis on see probleem, mis on see takistus. ./.../ Otsus tuli koju [eestkoste kohtumäärus], oli tunne, et jalge alt kõik läks. Nagu võitlus sai läbi, mis ma nüüd teen? Kui koju saime [koos lastega], see oli nii suur šokk. Võitlus on nagu lõppenud,

ma ei olnud end vaimselt ette valmistanud, selles mõttes, kogu aeg võitlus. Siis oli see hetk, mida ma nüüd teen? See oli hetk, kus oleks võinud olla nii, et keegi lihtsalt istub ja räägib. /.../

Eelnev lugu näitab, kui oluline on inimlik suhtumine, mõistmine ja toetamine, eriti alguses. Naeratades ja selga sirgu ajades tunnistas oma lugu jaganud eestkostja, et täna, oma eestkostjaks saamise teekonnale tagasi vaadates, liigub ta edasi. Ja kuigi peab eestkostja koostööd omavalitsusega oluliseks, otsib ta täna vajalikku abi pigem mujalt – sealt kus on „*inimlikku suhtumist*“: /.../ „*Pigem istun kuskil kapis, kui lähen lastekaitsest abi küsima*“ /.../ ja lisas: *Läheb ju aina paremaks* /.../ *Aga ma ei saa ikka end tavaperega võrrelda*. /.../

Väga palju võib inimese jaoks tähendada inimlik kohalolek, dialoog, selgitus, rääkimata toetusest ja seda enam professionaalsusest ja eetikast. Loost ilmneb, et negatiivne kogemus õhnestab usaldust spetsialistide vastu ja uuesti pöördumine on kui eneseületamine, väga raske.

Uurimuses osalenud eestkostjate lugudest, milles kirjeldati negatiivseid kogemusi koostööst, tuli ka pisaraid: /.../ *Mulle on ka väga halvasti öeldud, ja ma olen nutnud ka*/.../ ning põhilisteks tunneteks, mis sellega kaasnesid ja mida eestkostjad kirjeldasid, olid pettumus ja häbitunne: /.../ *Kui tuleb selline sein (.) siis tuleb (.) pettumus. Et sa püüad leida lahendusi, sul on niigi, ma ütlen ausalt, VÄGA HÄBI ON MINNA VALLAST ABI KÜSIMA, PÄRISELT. Ja kui sa oled pörkunud sinna ja sulle öeldakse halvasti*. /.../ *siis ongi, sa pead ise ennast koguma* /.../. Mõned eestkostjad väldivad koostööd kohaliku omavalitsusega, osad aga püüavad n-ö ennast kogudes koostööd jätkata.

Räägitud lugudest nähtub, et eestkostjate kogemused koostööst kohaliku omavalitsuse spetsialistidega on väga erinevad – osadel on hea ja toetav partnerlussuhe, teisel puudub see täiesti, üks pöördub spetsialisti poole julgelt, teine jääb pigem varju, üks ootab tuge, teine ei oskagi sellele loota. Kõik aga tõdesid, et kohaliku omavalitsuse spetsialistide poolne tugi on pere jaoks oluline ja vajalik.

3.2.2 Kohus ja kohtutoimingud

Kõik uurimuses osalenud eestkostjad puudutasid oma lugedes kohtuprotsessi, mõni suuremal, mõni väiksemal määral. Kokkuvõtvalt võib öelda, et ***kohut käsitleti pigem tagasihoidlikult, võib isegi öelda ettevaatlikult***. Narratiividest nähtub, et kõigi jaoks oli juba protsessi alguses teada fakt, et eestkoste seadmise otsustab kohus. ***Kohtumenetlust kirjeldati pigem kui kiiresti toimunud protsessi***. Vaid mõnes üksikus loos tuli välja, et menetlus kestis pikemat aega, kuid eestkostjad ei osanud selgitada, miks nii juhtus ning arvasid, et järelikult oli see vajalik ja seadusega kooskõlas. Võib järeldada, et kohtu poolseid toiminguid kahtluse alla pigem ei seata.

Lugudest oli tunda austavat ja pigem „alt üles“, ettevaatlikku ja isegi ärevust tekitavat suhtumist kohtusse. Praktiliselt igast loost tulid välja sellised tunded nagu pinge ja hirm. Nii mõnigi intervjueeritav jagas, et eriti suur ootusärevus ja hirm oli just kohtuistungis ees ning ka selle ees, kuidas kohtunik otsuse teeb, nt: *./.../ See oli üks kord seal kohtus käia. ./.../ Aga seal kohtus ikka oli hirm natuke, sa ei tea mida seal küsitakse ./.../ või ./.../ Kohe olid avaldus ja dokumendid kohtusse antud. Kuu aja pärast oli juba kohus. See protsess oli kiire. ./.../ Ootasin väga otsust, hirm oli suur. ./.../ või ./.../ Ma ei teadnud midagi ja kohtusüsteem on minu jaoks tänase päevane üks hirmsaim asi ./.../*

Kohut tervikuna käsitleti pigem vähe ja ettevaatlikult. Lugusid kuulates ja hiljem lugedes oli jätkuvalt küsimus, kas inimene tundis ennast selles protsessis inimesena või „juhtumina (menetlusena)“ sarnaselt sellele, kuidas vahel tuntakse end kokkupuutes sotsiaal- või lastekaitsetöoga. Siin tekib tunne, et inimene ja ametkond on justkui kaks eraldi maailma. Kohus kõlab pigem kauge ja rangena.

Lapsele määratud esindaja

Eestkoste seadmise menetluses tuleb lapsele määrata tema huvide kaitseks kohtu poolt esindaja (TsMS § 219 lg 2 p 2).

Intervjueeritavate kogemused kokkupuutest lapsele määratud esindajaga olid erinevad, nagu ka eestkostjate tõlgendused esindaja rollist ja koostööst.

Osa eestkostjaid kiitsid lapse esindaja tööd ja tema suhtumist ning meenutasid seda oma lugudes kui *selget protsessi* ning *esindajat kui toetavat*. Näiteks kirjeldas üks eestkostja koostööd lapsele määratud esindajaga järgnevalt:

/.../ Ja siis see ... [esindaja nimi] käis meil ise kodus ja rääkisime. Ta oli hästi tore naisterahvas, ta oli tõsiselt, no tõsiselt tore vanem proua ja väga-väga super! Siis ta tõi, mis variandid /.../ Ta tuligi siia, siis rääkisime siin juttu natuke, kas on sobiv see kõik ja ta oli tõesti väga tore, väga selge kõik ja toetav. Tegime siin koos „põdra maja metsa sees“, see oli juba siis tema [lapselapse] lemmik laul. /.../

Esile tuleb eelkõige inimlik suhtumine – inimene tuleb, selgitab, on perega dialoogis, mis tekitab usalduse ja tunde, et keskmes on inimene. Rolli selgus – mida spetsialist täidab – on inimese jaoks oluline ja tekitab turvatunde.

Mõnes loos peegeldus aga erinevate osapoolte rollidega seotud *arusaamatus või segadus*, nt mis rolli täidab lastekaitsetöötaja ja millist rolli lapse esindaja. Mõlemad tulevad koju, mõlemad küsivad, uurivad ja vaatavad, aga miks, pole nagu selge. Samas jäi kõlama, et inimesed täidavad etteantud ülesandeid ja pigem ei küsi ega täpsusta ka ise. See toob taas esile vajaduse usaldada spetsialiste, ametkondi, või aukartlikku suhtumist, teatud arusaamist, et loodud korda tuleb täita, isegi siis, kui midagi jääb ebaselgeks - „ju õige“. Näiteks küsimusele, kes suhtles laste ja täiskasvanutega, rääkis üks intervjueeritav: */.../ Ma arvan, et ikka räägiti, aga ma ise seda ei teinud. Ei tea. Ei tea, kuidas. /.../*

Teine eestkostja jagas oma kogemust: */.../ Teate, umbes 10 minutit [kohtuistung]. Enne kui see kõik juhtus, käis meil jurist lastega rääkimas. Juba siis vanem oli 10-aastane ja ta ise sai otsustada aga noorem oli 9. Jurist käis ja muidugi käidi vaatamas tingimusi. /.../ Jurist loomulikult käis või advokaat, lapse advokaat, et küsida, kellega nad soovivad elada, vot (.) no kuidagi nooremalt ei küsitud, vanem ütles küll /.../ Ei tea, ju õige. /.../*

Seda lugu kuulates tekkis tunne, et vanaema läks usaldusega protsessiga kaasa, ei küsinud midagi täpsustamiseks, parema ülevaate saamiseks, nt kuidas lastega räägitakse, kuidas arvestatakse vanust ja muud, millest lastega räägitakse jms. Samas on tunda

kohusetunnet, sõnakuulekust – toimida vastavalt korraldustele. Keskmis on aga üldine pinges olemise seisund, mis kogu protsessiga kaasneb ja mis ilmnes mitmest loost ning näitab teatud eraldatust inimese ja ametkonna vahel, kus inimene on teatud korralduse täitja. Ilmnes ka teatud selgitus segadusele – inimene ei tea kõiki korraldusi ja seadusi: *./.../ eks olen ju tavakodanik ja kõiki neid juriidilisi asju ei tea“ ./.../*, mis tekitab küsimuse, kas peab teadma, mida ta vajab, et teada, kes ja kuidas saab teda selles aidata, et ta julgeks küsida?

Mõnes loos oli tunda hoopis **ärevust ja muretsemist**, mis võib tuleneda teadmatusest, kogemuse puudumisest, samas võib-olla ka ebapiisavast selgitusest ja nõustamisest. Ärevus, mis justkui on kohtuprotsessi osa, mida inimene peab läbima:

./.../ Aga tol ajal ei, ta oli nii väike [laps] ./.../ ma ei mäleta, et keegi oleks tema käest (0,2). Oi, kindlasti oli, muidugi. Ma ju väga muretsesin sellepärast ka, sest ma kolisin ./.../ sinna ema majja. See on oma maja, ja meil oli just ahju remont käsil. ./.../ MA NII MURETSESIN, et kodu ka ei sobi talle, ma ikka väga muretsesin. ./.../ Ta tuli koju, ta oli hästi tore, hästi meeldiv. Ta väga palju ei küsinud isegi minu meelest. Pani sinna kirja ja siis ta tegigi ilusa kokkuvõtte, et ma olen väga sobilik. Ja küsiti ... ka [lapselt], jah. Jah, ma käisin tal koolis järgi, sellepärast ma ütlesingi, et advokaat tuleb. Siis ta vestles minuga, siis ta vestles temaga. ./.../

Kohtumenetlust ja osapoolte rolle ning tegevusi kirjeldavatest lugudest võib järeldada, et nõustamine, selgitused on perede jaoks olulised ja vajalikud. Jääb kõlama, et tähtis on teada, kuidas kogu protsess on üles ehitatud ning millised on erinevate osapoolte rollid ja vastutused. Mõne eestkostja jaoks oli see selgem, mõne jaoks pigem mitte. Taas tuleb esile, kuidas inimene tunneb ennast n-ö ametliku protsessi keskel – kas eelkõige inimesena, keda see protsess otseselt puudutab, või teatud kohuse, rolli täitjana, allujana.

Intervjueeritavate lugudest selgus, et nagu ka kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötaja puhul, on ka kogemused kokkupuutest lapsele määratud esindajaga erinevad. Mõnede eestkostjate jaoks oli esindaja roll selge ja arusaadav, teiste jaoks oli pigem teadmine, et see on üks vajalik protsessi osa, mida tuleb täita. Vastavalt eestkostjate endi lugudele, käisid lapsele määratud esindajad pigem pere juures kodus, mis kas tekitab turvatunde „minu juurde tullakse, ma olen oluline“ või teeb ettevaatlikuks

„ma pean alluma korrale“, kus võtmesõnaks on avatud suhtlus ja selgitus. Ilmnes ka kogemus, kus lapsele määratud esindaja otsustas suhelda lapsega telefoni teel, mis viis küll eestkostja segadusse, kuid siiski võttis ta seda kui protsessi osa, sest nii korraldati. Mõne loo puhul ei osanud eestkostja täpselt koostööd esindajaga meenutada või kirjeldada. See võib olla seotud nii ajaga (mitme loo puhul oli eestkoste määratud aastaid tagasi) kui ka sellega, et erinevate osapoolte rollid ei olnud inimeste jaoks päris selged (mõned intervjueeritavad tõdesid, et kodus käidi, aga kes täpselt ja millal, oli pigem raske öelda). Samuti võis see olla seotud üldise ärevusega, sest **kohtuprotsess laiemalt on pigem „pingestav või hirmuäratav“**, nagu eestkostjate lugudest nähtus.

Lugudest ilmnes, et vaatamata erinevatele kogemustele koostööst kohaliku omavalitsuse spetsialistidega, on siiski just lastekaitse- või sotsiaaltöötaja pere jaoks kuidagi lähemal ja just seda koostööd peetakse perede jaoks oluliseks: /.../ *Sotsiaaltöötajad peavad selles olukorras, kohtus just, kindlasti toeks olema, kõrval olema. See side ja koostöö on äärmiselt olulised /.../*. Kohus on lugudes pigem kauge, range, kontrolliv ning sealt tulevad korraldused ja otsused. Inimeses võib tekkida pingeid ja isegi vastupanu olukorras, kus osapoolte rollid, nagu nt lastekaitsetöötaja roll ja lapse esindaja roll, ei ole piisavalt selged või kui koostöö, nagu mõnest loost nähtub, on pigem puudulik või liiga formaalne. Esile tuleb vajadus inimliku suhtlemise ja usalduse järele.

Kohtulik järelevalve (aruandlus)

Mõistet **kohtulik järelevalve** ei olnud nimetatud mitte üheski loos, mõiste on peredele pigem võõras. Küll aga mõiste **aruanne** oli käsitletud absoluutselt igas intervjuus ning põhiliseks tähenduseks, mis sellele anti, oli **kontroll**. Kõik eestkostjad tõid välja, et eestkostja vastutus eestkostetava heaolu eest on väga suur. Narratiividest võib järeldada, et kõigi eestkostjate jaoks on teada fakt, **kohustus**, et iga aasta peavad „**andma kohtule aru**“ eestkostetava tulude ja kulude kohta, kuid aruande eesmärki ja vajadust ning aruandluse vormistamise protsessi näevad uurimuses osalenud eestkostjad erinevalt.

Mõnede eestkostjate jaoks on aruanne *selge kohustus ning nad saavad selle kohustuse täitmisega kenasti ja lihtsasti hakkama*. On oluline märkida, et nendes lugudes tuleb ilmseks tugi, mida eestkostjad aruandluse protsessis on saanud ja mida väga oluliseks peavad. Sellest rääkides, rõhutasid eestkostjad nõustamist ja juhendamist, mida pakkusid peredele just kohaliku omavalitsuse esindajad, lastekaitse- või sotsiaaltöötajad:

/.../ Meil on see väga lihtne. Meil on selline sotsiaaltöötaja, kes teeb neid aruandeid. Ma toon talle väljavõtted pangast, vot. See aruanne maksab neli eurot, kahe lapse peale see maksab mulle neli eurot. See poolegi nii suur raha, aga see on vabadus. Ma istun, me teeme seda umbes 12-20 minutit. Mul on kõik valmis, ma iga kuu teen ise enda jaoks aruandlust, jooksvalt (.) riided, kool ja muu. Ja kord aastas, kui me kohtume, siis ta juhendab ja mina ütlen vaid numbreid, see on väga tore! Sotsametis vist, jah, seal öeldi, et on olemas selline inimene ja selline teenus. Imeline! /.../ Absoluutselt kõik rahulik. Ma tegelikult olen harjunud, et iga raha eest, mul igal lapsel oma kaart ja kui on vaja, siis ostame ja maksame sealt. Võtame raha ja ma hoian tšekke, ma ei viska ära, ma olen nii harjunud. Muidugi on neid tšekke palju, aga palun, kõik on siin, kõik on olemas, kui vaja. Siiani pole olnud küsimusi. /.../

Antud loost selgub, et kuigi järelevalve eestkoste teostamise üle on kohtu roll, aitab ja toetab mõnes kohas eestkostjaid ka sotsiaaltöötaja vm spetsialist, kes juhendab aruande vormistamisel ja selle esitamisel. Omaette teemaks on eraldi loodud teenus ja miks peab nõustamine olema inimesele tasuline, kui on kehtestatud teatud kord ja reeglid, mida inimene peab täitma? Inimene võtab seda tänulikult vastu, sest see abistab teda. Inimene ei lähe küsima, miks see maksab, sest usaldab loodud süsteemi.

Nagu eestkostjad ise välja toovad, on oluliseks just nõustamine ja juhendamine – mida ja kuidas alles hoida, kuidas laste asjade eest tasuda, kuidas aruannet vormistada jms. Eestkostja, kes on sellist nõustamist saanud (mis siis et tasu eest), rääkis sellest protsessist täiesti pingevabalt. Seega võib tõdeda, kui palju võib anda spetsialistide poolne tugi, eriti just protsessi alguses, kui eestkostja alustab oma teekonda ja kõik on uus. Ka teine eestkostja kirjeldas aruandluse protsessi kui ühte osa rutiinist, milles on olulisel kohal kohaliku omavalitsuse poolne (tasuta) tugi:

./.../ Nüüd tänu sellele koroonale, me suhtleme pigem telefoni teel, aga ma ütlenki, ma saan alati helistada [sotsiaaltöötajale]. Ma käisin nüüd, siis oli see eestkoste aruande esitamine, ja ma käisin seal [vallavalitsuses]. Ma helistasin ja ta ütles „jaa, tule-tule, teeme siis kohe“. Meil on nagu see eeltäidetud [vorm] olemas kogu aeg, et me vaatame üle, kas aastaga on midagi muutunud. Siis täiendame. Teeme need asjad niimoodi, et midagi on vahepeal juhtunud, et no näiteks laps enam lasteaias ei käi ja lasteaias maksu pole vaja. Rahalist poolt me nagu sinna niimoodi ei pane, olemas see pangaväljavõte. See [aruanne] on just need eestkostja ülesanded ja kohustused, sellised asjad just. Iseenesest ei ole keeruline, aga kuna mul ei ole sellist arvu kodu, et ma saaksin kohe. Mul ei ole kunagi olnud selles mõttes muresid, mul ei ole kunagi see tagasi tulnud. ./.../ Ma olen saatnud ka selle aastase kontoväljavõtte ka ja ei ole kunagi olnud. Kontoväljavõte on ju see, kust nad kohe näevad. Mul ei ole ju lapsel eraldi arvet, sama arve ikkagi, mis minul on ja seal (.) Nad ei ole nõudnud vähemalt, eks nad siis ise näevad ./.../

Mõlemas loos on aruandluse protsessi kirjeldatud kui midagi iseenesest mõistetavat. Ja kuigi esines nende jutustustest esitatud toimingutes erinevusi, toetab eestkostjaid eelkõige see, et kõrval on inimene, kes aitab, kes annab nõu ja aitab selles protsessis. Tuge nähakse pigem kohaliku omavalitsuse poolt, nõ kodu lähedal. Kohtu nõustav roll lugudest ei ilmnenu.

Lugudest tulenes ka **teadmatus või vähene teadlikkus**. Mõned intervjuus osalenud eestkostjad tõid esile puuduliku informatsiooni aruandluse protsessis kohta. Millega võib see olla seotud, on raske üheselt järeldada – kas puuduva või vähese selgitusega või inimese pinges olemisega. Kirjeldustest nähtub puudulikku ja isegi olematut informeerimist. Nt ilmnes, et pärast eestkoste seadmist ja kohtumääruse kättesaamist ei teadnudki eestkostja kaua, et peab esitama aruandeid, sest keegi ei olnud teda selles küsimuses nõustanud ega vajalikku infot andnud:

./.../ Kaks ja pool aastat hiljem [pärast eestkoste seadmist] tugigrupis kuulsin, et eestkostjat peavad esitama kohtule aruannet. KAKS JA POOL AASTAT HILJEM. Kohtus siis mitte sõna ka, et kohustus, mis ajaks (.) Nonii, nüüd hakkas minul siis halb. ./.../ Ma tahaks loota, et täna on teistmoodi. Täna peaks olema ju. Lastekaitsetöötajad ja

kohtunikud peaksid ju rääkima. Ma tean, et kohus paneb täna sisse, mis päevaks ma pean seda esitama on ju. Sa saad aru, et pead midagi tegema. /.../

Selle eestkostja kogemus näitab taas, kui oluline on nõustamine ja juhendamine, eriti just eestkoste seadmise protsessi alguses. Kui halvasti ja süüdi võib end inimene tunda, kui ta oma teadmatuse tõttu jätab kohustusi täitmata. Sellest loost nähtub, et inimese jaoks on tähtsal kohal kohustuse täitmine, ja kohustusi puudutavad asjad peavad olema suurema tähelepanu all, sest kuigi kohtu rolliks on neid asju selgitada, siis niigi uue olukorraga kohanev inimene ei pruugi kõiki asju kohe vastu võtta ja selgeks õppida. Olulisena nähakse siin taas kohaliku omavalitsuse spetsialisti, temalt oodatakse tuge.

Kümne aastase kogemusega eestkostja tõi oma loos välja, et peredel oleks kindlasti palju abi, kui nõustamine ja juhendamine oleks õigeaegne ja põhjalik. Ta mõistab täna, et tegelikult vajab ta alguses palju rohkem abi ja juhendamist, kuid ei osanud seda isegi küsida, kusagilt otsida. Selles loos selgub, kui palju stressi ja pinget võib kogeda üks inimene, kui süüdi võib ta end tunda olukordades, kus midagi läheb valesti, kui nõu ja juhendamine ei jõua kohale õigel ajal:

/.../ JA SEE ARUANNE. See aruanne on mind piinanud kümme aastat. Ma tegin alguses niimoodi, et ma kuu aega, hiljem oli kaks nädalat, enne seda esitamise tähtaega istusin lihtsalt õhtuti maas. Mul olid siis väikesed lapsed, panin magama ja lihtsalt istusin ja mõtlesin, hallid karvad peas, kuidas ma seda kõike kirja panen, nii nagu nemad seda tahavad. Et see ei ole võimalik, see lihtsalt ei ole võimalik /.../ Seda tegelikult ... [lastekaitsetöötaja nimi] mulle kord ütles, et „kas need tulevad kõik sinu arvele“. Ma ütlesin „jaa, aga kuhu need peaksid tulema?“ „No tegelikult peaks olema tal endal pangakonto“. On ju, aga kas (.) nad pole midagi öelnud. Ma ütlesin, et keegi pole minuga ühendust võtnud aruannete osas /.../ Siis tuli mul kohtukutse „aruande menetlus, kõik kuludokumendid kaasa võtta“. Sihuke lühikene kutse lihtsalt. Ma mõtlesin: okei. Siis mõtlesin, et viimane ei sobinud. Kümme aastat olen ju teinud, kõik sobis. Ja mina olin nii närvis /.../ Ma mõtlesingi, et ma olen mingi kriminaal, sest ma ei oska anda aru iga euro kohta /.../ Kuidas ma saan nagu euro täpsusega seda kirja panna kõike, nagu nemad tahavad. SEE POLE JU VÕIIMALIK. /.../ siis juhendas ka mind [kohtujurist], kuidas neid tehakse. Mitte nii nagu mina tegin, jaa, ma tegin ise, sest ma mõtlesin, tagasisidet polnud tulnud, ma mõtlesingi, et kõik on hästi. Tegelikult ei olnud. /.../ Ma mõtlesin, et issand,

ma võisin võib-olla vanglasse minna, et nii valesti toimetanud rahadega. Ja siis oli, et „miks sa pole küsinud?“. Ma ju iga aasta saadan aruande. Ma eeldan, et seda vaadatakse läbi mingi aeg kohe, mitte kümne aasta pärast /.../ Mul oli väga palju apse. Siis ma sain aru, kuidas teha, kuidas nad kontrollivad. MULLE VÄGA MEELDIS KÄIA SEAL [kohtujuristi juures]. Mul oli pingelangus täiesti, sest enne ma ju ei teadnud, kuidas asjad käivad. /.../ Ma olen selles mõttes poolt, et neid asju kontrollida, peabki kontrollima. Praegu on mul väga lihtne, ma üldse ei muretse /.../

Loost ilmneb ühelt poolt kohtustu, mida tuleb täita „nagu nemad seda tahavad“, teiselt poolt mõistmine või nõustumine sellega, et kontrollimine on vajalik. Keskmes on taas õigeaegne tugi ja juhendamine ning inimese abituse ja süütunne, kui kohustus on täitmata või korraldus täidetud valesti. Abistavate juhiste teema ilmnes ka teistest lugudest. Eestkostjate kirjeldustest võib järeldada, et palju abi oleks igale eestkostjale vajalikust ja kindlast kohast leitavast informatsioonist, nn „ABC“ – info eestkoste seadmise protsessi kohta, aruande täitmise juhised, info erinevate toetuste ja tugivõimaluste kohta ja, mida lisaks rõhutati, vajalikud kontaktid. Eestkostjate jutustustest tulenes, et sellist laadi juhised või informatsiooni kogum oleks vajalik, et iga eestkostja teekonda alustav inimene oskaks selles valdkonnas paremini orienteeruda, mis omakorda annaks talle rohkem julgust õigeaegselt vajaliku abini jõuda. Ühelt poolt tuleb esile vajadus spetsialisti poolse juhendamise järele, teiselt poolt on taas tunda teatud hoiakut, et spetsialisti poole pöördumine näitab abivajadust – inimene vajab juhiseid, mille abil saab iseseisvalt toimetada.

Puudulik info ja vähene nõustamine ning juhendamine võivad olla põhjuseks, et kohtuliku järelevalve eesmärk ja sisu jäävadki eestkostja jaoks **ebaselgeks** ning aruandlusega seotud protsess koormavaks, mis omakorda võib tekitada **vastupanu**. Samas on oluline märkida, et vähest, puudulikku nõustamist ja juhendamist on raske üheselt hinnata. Jutustustest selgub, et see on ebapiisav, kohati puudulik, samas võib see olla seotud inimese valmisolekuga informatsiooni vastu võtta. Nagu pered ise välja tõid, on kohtuprotsess nende jaoks pigem pingestav või kohati isegi hirmutav, mistõttu ei pruugigi kõik vajalik info ka kuuldavaks ning arusaadavaks jääda. Mõned uurimuses osalenud eestkostjad kirjeldasidki eestkoste aruannet kui **arusaamatut** ja **pingestavat**, isegi **ebamõistlikku kohustust**:

.../ Me [eestkostepered laiemalt] oleme kogu aeg pinges, et äkki midagi valesti. Aruandeid ma esitan, saan hakkama. Aga miks, ei saa aru. NEED ON JU MEIE LAPSED, ME VASTUTAME NENDE EEST! Vahel ma otsin abi, kuna aruandlus on eesti keeles. AGA NAD ON JU MEIE LAPSED! On jah saamatuid inimesi võib-olla, ka tavaperede seas, aga see on meie endi vastutus. On olnud hirm, et oi, ma pole jõudnud aruandega, issand. Helistatakse näiteks, aga õnneks saavad aru, et esitan. Ma saan lõpuks hakkama! Aga see tekitab pinget. Aitame teineteist oma ringis [tuttavate eestkosteperede ringis]. Professionaalset abi ei ole, varem oli, aga nüüd me peredega omakeskis. Nüüd juba oskame enam-vähem, aga on olnud probleeme .../

Samuti kirjeldas teises peres sündinud lapsi kasvatav eestkostja oma segadust:

.../ Tähendab, mis mind nagu, mis on minu jaoks kõige suuremad murekohad, mõtted, siis ütleme, mis on tulnud, ütleme, riigi poolt, on .../ mis mulle nagu kohe esmalt siis ette torkab, on see .../ punkt üks, mis kohustab eestkosteperesid, ei tea kuidas hooldusperedel on, iga aasta alguses tegema aruande kohtule. No jumala eest. .../ Aga kui on tegemist alaealise lapsega, kes on sada protsenti minu ülalpeetav, siia ma olen ema, ma ei ole raamatupidaja, seda esiteks, ja mul ei ole üks eestkoste laps. Et see on nagu üle mõistuse. Ma ei saa öelda lastele „stopp, palun eemale, mul on vaja mõelda, mul on vaja arvutada, mul on vaja kirjutada“ Lapsi ei huvita see ja nad ei mõistagi seda, et ema, „miks sa seda teed“. Aga minu käest nõutakse seda. .../

Lugudest tuleneb teadlikkuse teema — millised on eestkostja ülesanded ja kohustused. Ühelt poolt kõlab siit vajadus nõustamise järele, teisalt aga eestkoste roll laiemalt. Mil viisil toimub ettevalmistamine ning kuidas eestkostja seda vastu võtab, on omaette oluline teema. Lisaks sellele mängib olulist rolli eestkostja iseenda nn määratlemine – kas ta näeb end eelkõige lapse vanemana ja eestkostet võtab kui võimalust selleks või mõistab ta ja aktsepteerib eestkostja tegelikku rolli. Igal eestkostjal on võimalus pöörduda abi saamiseks kohtujuristi poole, kuid paraku ei tule kõik eestkostjad selle pealegi. Tuge oodatakse pigem kohaliku omavalitsuse spetsialistilt. Õigeaegne nõustamine ja juhendamine aitaks vähendada eestkosteperede pingeid ning suurendada nende arusaamist eestkoste institutsioonist. Lood näitasid, et toetava juhendamise abil saavad nad sellega kenasti hakkama. Võtmeteemaks on aga mõistmine – iga eestkostja jaoks peab see olema selge. Mõne loo puhul oli tunda suurt piinlikkust, isegi häbitunnet, mis

takistab abi ja toe otsimist – inimene vs abivajaja, kus abivajaja olla on piinlik. Ühtlasi ilmneb lugudest ebavõrdsuse teema – kas eestkostepere, kes peab aru andma, on tavaline pere, ühelt poolt vanema, teiselt aruandja roll.

Lugudest ilmneb taas, et olulist rolli mängib inimlik suhtumine:

./.../ Ma olen kohtunikult selliseid ähvardusi saanud. Kohtunik peaks ju nagu ka toetav olema. Aruannete puhul. Tuleb ja ähvardab mind (.) Ma olen täitsa tavaline inimene, ta ju töötab sellel alal, noo, kas midagi on valesti näiteks, aga kuidas siis õigesti? Ma ei õpi ju iseseisvalt, kuidas õieti teha. ./.../ See, et mingi asi puudulik jaa, ma tegin uue aruande siis. No see on see, läksin sotsiaaltöötaja juurde, ta siis aitas. Ma ei ole ju juriidiline isik, ma ei oska ju võib-olla õigesti kirjutada. Kohtunik helistas, et „kui sa ei tee, siis anname politseisse“, et ma olen varas või nii. ./.../ Iga aasta on pingeline, sa pead aasta tagasi mõtlema, võiks olla lihtsam. ./.../

Loost on tunda abitust, samal ajal ei oska inimene abi otsida ja püüab *tavalise inimesena hakkama* saada. Abi otsimine on kui sunnitud seisund – inimene pöördub abi saamiseks, kui *abivajaja* või *süüdi olija* silt on küljes. Sildil on aga lihtne tekkida, kui inimene ei ole keskmes, keskmes on *juhtum* või *menetlus*.

3.2.3 Perede vajadused ja toetajad narratiivides

Eestkostjate lugudest nähtub, et eelkõige peavad nad tähtsaks iseenda tugevust ja võimet ning soovi võimalikke väljakutseid vastu võtta ning ka võimalike muredega toime tulla. Jõud ja usk iseendasse on märksõnad, mis mitmeid ja mitmeid kordi tulenevad eestkostjate lugudest, nt ütlevad nad „*ma olengi tugev*“ või „*läheb ju aina paremaks*“ või „*ma saan ju hakkama*“. Siit võib tunda ka teatud hoiakut, et hakkama tulebki saada, sest abi küsimine ei ole tavapärane ja võib tekitada *abivajaja* sildi külge.

Soov ja vajadus on aga olla *tavaline pere*, kes ei paista eriliselt silma, kes ei eristu. Samas tuleneb lugudest ka kõrvaltoe olulisus, kus on keskmes inimese turvatunne – toe vastu võtmine on võimalik, kui see tekitab turvatunnet, kui inimene tunneb ennast inimesena.

Eelnevalt tõin välja, kuidas eestkostjad näevad ja kirjeldavad koostööd kohaliku omavalitsuse lastekaitse- ja sotsiaaltöötajaga. Järgnevalt toon välja, keda lisaks kohaliku omavalitsuse spetsialistile eestkostjad oma teekonnal oluliste osapooltena näevad, kuidas nad toetust kogevad ning millist tähendust sellele toele annavad.

Lähedased

Väga oluliseks peavad eestkostjad oma lähedaste inimeste ringi – pereliikmeid ja sõpru: *./.../ Oma pere, see on kõige suurem toetus. Sõbrad – keegi ei keeranud mulle selga. ./.../*

Tähtsal kohal on partneri, abikaasa poolne tugi, ühine otsus: *./... Mees toetas, meie ühine otsus ./.../*. Lugudest nähtub, et partneri tugi on oluline nii otsuse tegemisel kui ka jooksvalt, eriti just keerulistes olukordades:

./.../ Tabletid aitavad alati [naerab eestkostja]. Ei olnud, tegelikult ma ei ole üldse eriti tablette võtnud, kui siis sellised kergemad küll. Et ma ei teagi (.)Ma olengi tugev. Mingi hetk, kui kõige suuremad jamad olid, siis mul oli elukaaslane, kes toetas mind, muidu ma oleks siis kokku kukkunud vist. ./.../

Loost ilmneb vajadus kinnitada iseendale, võib-olla ka teistele, et “*ma saan hakkama , ma olen tugev*“, mis näitab teatud hoiakut, et hakkama tuleb saada ja ise ning abi palumine justkui ei ole normaalsus.

Lähedaste seast on eestkostjatele toeks ka nende täiskasvanud lapsed – seda on tulnud samuti mitmest loost. Nt ütles üks eestkostja: *./.../ Väga palju oli inimesi, kes toetasid, tegelt oli inimesi, kes tahtsid anda mulle seda vaba päeva, ka minu enda tütar, olgem ausad. Temal oli ka väga palju söögitegemist. ./.../*. Teiselt poolt oli selle juures tunda mure laste pärast – nt tunnistas eestkostja, et täna ta mõistab, kui koormav see võis lastele olla:

./.../ Tagantjäreli mõeldes ilmselgelt (.) ilmselgelt ma kurnasin oma täiskasvanud vanemad lapsed väga ära. Kui mu tütre käest küsiti, kui ta veel alaealine oli ./.../ minu tütar ütles, et mina ei taha seda teistele, ma tahaks seda unustada. Ma saan tagantjäreli aru, et ma

oma lastele tegin väga palju haiget. Kuigi nad olid nõus, aga tegelikult me ei olnud keegi valmis selleks, mis tuleb. Mul olid sõbrannad, aga mõtlesin, et ma võin ju ka nemad ära kurnata. /.../

Eelnev lugu näitab, kui oluline on, et eestkostja ei jää võimalike küsimuste ja muredega üksi, kuid paraku nii võib juhtuda. Kindlasti on väga oluliseks pere enda lähivõrgustik, sugulased ja sõbrad, kes ulatavad abikätt siis, kui see vajalik on – üks eestkostja jagas, et tema hinnangul tuleb seda uurida juba pere hindamisel – kas tal on selja taga toetav võrgustik: /.../ *Mida ma ka nüüd alati räägin, tuleb küsida, kui suur on teie sõprusring /.../.*

Lugudest tuleb esile **soov ja vajadus mitte jääda üksi, olla ärakuulatud, mõistetud, toetatud, tunda end seejuures inimesena** ehk tunda enda ja oma pere suhtes inimlikku suhtumist nii spetsialistide poolt kui ka laiemalt, tunda end „tavalise perena“. Lähedaste olemasolu ja tuge tõstetakse tähtsale kohale, samal ajal ka kogukonna poolset aktsepteerimist ja mõistmist.

Kogukond

Mitmed eestkostjad rääkisid, et kohati kogevad nad kogukonna poolset mittemõistmist ja isegi hukkamõistu: /.../ *Meie inimesed lubavad endale liiga palju sekkumist teiste ellu. /.../ Inimestele meeldib teise ellu toppida (.) hukkamõistmine on kõige lihtsam. /.../.* Sellest võib järeldada, et inimene tunneb, et teised inimesed ümberringi ei mõista, ei aktsepteeri ja annavad kergekäeliselt hinnanguid, samal ajal kui pere väga vajab kogukonnapoolset mõistmist. Lugudest tuli välja, kui palju võib kogukonna, nt naabrite või küla elanike, poolne mõistev suhtumine ja abistamine:

/.../ Ega ma ju ikka elus selles mõttes. Ei ole ju rikas, ikka palgapäevast palgapäevani. Ja ju ma oskasin (.) No tänasel hetkel ma mõtlen, et see tegi muret, et riided ja asjad /.../ kooliasjad ja nii edasi, mis vaja. Aga ma ütlen ausalt, see oli selline aeg, kus sa näed, kuidas kogukond on sulle nii toeks. Et kui palju oli siin meil kooliasju, jõuludeks toodi meile voodipesu, patju tekke. /.../ Tulid suured kotid! /.../

Lugudest tuleneb inimese vajadus olla kogukonnas aktsepteeritud, samas omada seejuures privaatsust, tunda end *tavalise inimesena, tavalise perena*, mitte eristuda. Samal ajal võib inimest toetada ja julgustada teiste poolne märkamine – tunda ennast kogukonna liikmena. Kõlab vajadus normaliseerimise järele - peres sündinud laste kasvatamine on midagi normaalset.

Teised pered ja tugigrupid

Oluliseks peetakse *isiklikku arenemist ja võimalust olla n-ö oma inimeste keskel*. Erilise tähenduse sai narratiivides perede kooskäimine ehk juhendatud tugigrupid, kus oluliseks märksõnaks on just sarnase kogemusega perede kooskäimine – ehk tugigrupp, kus inimesed saavad jagada oma kogemusi, reflekteerida erinevaid olukordi, kus on põhiliseks vajaduseks olla ärakuulatud ja mõistetud:

/.../ Väga oluline [tugigrupp]. Ei karda ennast väljendada, turvaline, ka tunnetest rääkida! Kogemuste jagamine ka äärmiselt oluline. Julgeme rääkida seal kõigest! /.../

/.../ Ma ütlen ausalt, tänasel hetkel need korrad, kus me käime oma kasuperede tuumikuga koos, need kohad, kus ma saan iseeneses kindlust. Ma julgen seal välja rääkida kõige inetumad asjad ka, eks. Need on need inimesed, kes mõistavad. Ja kellele sa julged rääkida. /.../

Lisaks kogemuste jagamisele ja eneserefleksioonile on eestkostjate sõnul tähtsal kohal ka professionaalne grupi juhendamine ehk et nende kõrval on spetsialist või nn kogemusnõustaja, kes annab vajalikku nõu, ning ka individuaalne lähenemine peredele. Üks eestkostja kirjeldas, et „*tundis ennast inimesena, olulisena*“, kui gruppide korraldamisega tegelev spetsialist võttis temaga ühendust:

/.../ Nüüd saadetakse SKA-st [Sotsiaalkindlustusametist] näiteks tugigruppide kohta. See tekitab tunde, et sa oled inimene, et sulle pakutakse koolitusi ja asju. Minu jaoks tekkis see esimene tunne ja samm, kui ta [Sotsiaalkindlustusameti spetsialist] konkreetselt helistas mulle ja küsis, kas olen kätte saanud, miks ei tule ja nii edasi. Siis tunned ennast

päris inimesena. Sa ei ole ainult see kiri. Olen vist päriselt oluliseks muutunud. Tugivõrgustiku kohtumised on üliolulised asjad, nüüd ma tunnen. Sa näed teiste muresid, sa pole üksinda. Mentori teenus [kogemusnõustamine, mida pakub sarnase kogemusega inimene] (.) muidu tunne vahepeal, et ma ei saa aru, mis lapse peas toimub. /.../

Loost ilmneb, et inimene tunneb vajadust olla ühiskonnaliikmena tunnustatud, märgatud oma rollis. See annab turva- ja kuuluvustunde, usalduse ning teeb julgemaks abi vastu võtmisel.

Esile tuli ka pideva õppimise ja enesearendamise olulisus – nii algus- ehk ettevalmistuse etapis kui ka jooksvalt, kui laps juba kasvab peres. Ettevalmistuse all võib mõista nii eestkoste kohustusi ja võimalusi puuduvat, kui laiemalt lapse ja eelkõige teistest vanematest sündinud lapse kasvatamisega seonduvat, sh kaotuse ja trauma üle elanud lapse toetamisega seonduvat.

/.../ PRIDE oli väga huvitav, saime teiste peredega tuttavaks! /.../ Väga huvitav, suure huviga käisime. Praktika oli ka paralleelselt – saime juba lapsega koos nii öelda seda kõike rakendada. Õpime me aga kogu elu tegelikult. Tegelikult olen käinud ka teisel koolitustel, ka niinimetatud uutega [uute peredega, kes sellele teekonnale asuvad], kui ise oleme olnud juba vanakesed nii-öelda. Pidev teekond ja õppimine. /.../

Sellest loost nähtub taas, kui oluliseks peetakse kogemuste vahetamist ja õppimist kogu teekonna vältel. Oluliseks märksõnaks võib lugudest esile tuua „praktiline“ – eestkostjate hinnangul on väga oluline, et koolitused oleksid võimalikult praktilised. Mureks oli eestkostjate lugudes aga see, et mõnikord ei õnnestu neil koolitustest osa võtta, kas ebasobiva aja tõttu või seetõttu, et ei ole kuskile panna lapsi.

Spetsialistid, professionaalne abi

Tähtsaks tuli eestkostjate lugudest ettevalmistus. Jutustustest võis aru saada, et eestkostjaks saamine on iga inimese jaoks väljakutse, millega kaasnevad tõsised

muutused elus. Eestkostjad on ühisel arvamusel, et äärmiselt oluline on toetava inimese olemasolu – kellega saab rääkida, kellelt saab küsida, kes ei mõista hukka, kes mõistab:

/.../ Ikka see ettevalmistus on oluline. Siis kui lapsed tulevad, peaks olema, olgu ta terapeut, nõustaja, tugiisik, keegi peaks olema pere kõrval, kes näeb võib-olla selliseid asju, noh, mida tuleks muuta. Ma ei ole ju sündinud emaks. /.../

Eestkostjad jagasid intervjuudes, et on saanud professionaalset abi, näiteks psühholoogidelt, arstidelt ja mujalt. Siin aga on oluline välja tuua, et oluliseks peetakse seejuures mõistmist ja usaldust. Pered lähevad hea meelega uuesti spetsialisti juurde, kellel on varasemalt saanud mõistmist, keda said usaldada: */.../ Abi küsimine sealt, kus enne said /.../ Ikka nii, et kui oli abi, pöördud ikka selle sama poole /.../*. Paraku on ka negatiivseid kogemusi, mida eestkostjad jagasid, nt rääkis üks eestkostja oma kogemusest pereteraapias: */.../ Kui terapeut ütleb /.../ sul on tavaline probleem (.) võtke siis need lapsed ja tegelege selle tavalise probleemiga, ma ju ei tea. Siis mul oligi tunne, et see inimene ei mõista seda /.../*

Mitmes loos oli esile tõstnud ka see, et spetsialistid keskenduvad sageli lapsele, tema mure lahendamisele, kuid täiskasvanu, kes vastutab lapse eest, kes on igapäevaselt lapsega, jääb justkui kõrvale, tunneb ennast süüdi, mistõttu on riskiks läbipõlemine ja võimetus last igakülgset toetada. Sellest võib järeldada, et toetatud täiskasvanu taga nähakse ka toetatud ja toimivat last: */.../ See tunne, kas ma midagi tegin valesti, miks nii. Selgitustöö (.) Äkki see on ainult minuga /.../ Vahel on selle emaga vaja rohkem rääkida reaalselt, kui võib-olla lastega /.../*

Mõnikord ei oska inimene abivajadusest õigeaegselt aru saada või seda endale tunnistada:

/.../ Ma ei mäleta, et mul oleks väga raske. Mul tegelikult hiljem, sain ma aru, et mul ka endal oleks vaja olnud (.) psühholoogi abi. Sest et mingisugused muutused minu sees olid, mida ma ei osanud üldse analüüsida. /.../ See oligi tegelikult umbes aasta, kui oli nii raske, siis läks nagu üle. /.../ Et ma ei osanud siis mõelda, et see on nagu kuidagi sellega seotud kuidagi [traagilise sündmusega, lein]. Aga jaa, ma ei näidanud kunagi välja midagi. Ma ei tee, jaa. Võib-olla alles hiljem jõudis see kohale kõik jaa. /.../

Loost nähtub inimese vajadus ja püüdmine kohusetundlikult iseseisvalt toime tulla. Samal ajal ei ole kerge tunnistada abivajadust või ei saa inimene ise seda abivajadust raskel hetkel hinnata, mistõttu vajabki tuge ja professionaalset abi.

Informatsioon

Tähtsal kohal on eestkostjate jaoks informatsioon, n-ö tervik, millest saab igaüks lähtuda, sh vajaliku abi leida. Lugudest ilmnes, et murekohaks on info puudumine ja killustatus: */.../ kõige hullem ongi see, et sa ei tea, kust küsida, kui ma praegu nt mõtlen /.../*. Info ei ole kergesti kättesaadav ja ei jõua sageli peredeni, puudub nõ tervik:

/.../ seda ei ole tegelikult siamaani, et millised toetused peaksid olema lapsele, veel mõeldud lisaks või milline tugi kohaliku omavalitsuse poolt, et (.) et ei ole /.../

/.../ on justkui see, et peab ise, oma ringis saame teada ja ainult nii info jõuab. Info ei jõua koju /.../

Eestkostjate jutustustest tulenes vajadus juhise või kindla koha järele, kuhu vajalik info koondub (nn ABC), mille abil oskaks iga teekonda alustav eestkostja selles valdkonnas paremini orienteeruda, mis omakorda annaks talle rohkem julgust ja võimalusi jõuda õigeaegselt vajaliku info ja abini.

Rahaline tugi

Narratiividest tuli välja ka rahalise toe teema. Eestkostjad võtavad lapse ülalpidamist enda rollina. Rahast, rahalisest toetusest rääkisid nad pigem tagasihoidlikult, kuid see teema oli siiski tähtsalt kohal.

Mitmest loost ilmnes eestkostjate arusaamatus ja segadus ning suhtumine „*ebavõrdsed lapsed*“, millest oli tunda paralleeli nt hooldusperedes kasvavate lastega, kellele kohalik

omavalitsus maksab igakuiselt toetust lapsele isiklike kulude katteks, samuti toetust või tasu hoolduspere vanemale.

/.../ Mis vahe hoolduspere ja eestkoste? Erinev rahaline toetus. Mõnes kohas suurem tugi. Aga tegelikult see teeb kurvaks. Näiteks hoolduspere lapsi toetatakse, näiteks ka maiustused, aga eestkostepere lapsi mitte. Milles erinevus, mis vahe? See peab olema ühtne. Me vajame samamoodi tuge, sh rahalist, kasvõi natuke. /.../

Loost nähtub, et pered tunnevad ebavõrdsust. Eestkostjad mõistavad, millised on perepõhise asendushoolduse vormide põhilised erinevused, kuid näevad, et kõik võiksid olla võrdselt toetatud, sest vajadused on lastel, peredel tegelikult sarnased.

/.../ Kui kuuled, et perekoduna vormistatud pere kui palju saab, siis mõtled, samasugused lapsed, miks minu omad kehvemad on. /.../ See on koht kus mõtled, miks riik teeb niiviisi, et ühed lapsed on justkui tähtsamad kui teised, nagu miks. Hoolduspere ka näiteks, antakse võib-olla rohkem, aga minul mitte. Mitte et ma arvan, et see on vale, et nad saavad, aga see põhimõte, miks nii ebavõrdne? Miks riik nii teeb? /.../

Eelnevast nähtub samuti segadus - tunne, et kõik teises peres sündinud lapsi kasvatavad pered ei ole võrdsed, kuigi seisavad silmitsi sarnaste väljakutsetega, peavad samamoodi toime tulema, vajavad samamoodi tuge. Lisaks tuli ilmsiks eestkostjate tunnetus, et „on ju kumanud see, et riik ju maksab sulle“. Mistõttu ei ole kohati julgust küsida toetust ka siis, kui vajadus on suur.

Kokkuvõtvalt võib eestkostjate lugudele tuginedes järeldada, et ootuseks on kõikide teisest vanematest sündinud lapsi kasvatavate perede ja neis peredes kasvavate laste huve ja vajadusi võrdselt arvestav selge ja ühtne süsteem, mille keskmeks on inimlik suhtumine.

KOKKUVÕTE

Järeldused

Minu magistritöö eesmärgiks oli uurida laste füüsilisest isikust eestkostjate lugusid, et mõista, kuidas nad näevad eestkostet ja eestkostja ning teiste eestkoste protsessiga seotud osapoolte rolli, mida nad seejuures kogevad ja mida vajavad. Leian, et saavutasin uurimuse käigus püstitatud eesmärgi ning sain eestkostjate lugude kaudu vastused eesmärgist tulenevatele uurimisküsimustele.

Uurimuses osalenud eestkostjate lugude kaudu sain teada, millised on eestkostjate tõlgendused eestkostest ning kuidas sünnib otsus hakata lapse eestkostjaks.

Kokkuvõtvalt võib lugudest välja tuua kolm põhilist ajendit/motivatsiooni, mis võib viia inimest otsuseni hakata lapsele eestkostjaks. „*Eestkoste kui määratud ülesanne ja kohusetundest lähtuv otsus*“, kus olulist rolli mängivad sugulussuhted ja sidemed. Sellise sammu astuvad uurimuses analüüsitud lugudest lähtuvalt inimesed, keda juhib ülesanne toetada ja hoida oma perekonda ja lähedasi. „*Eestkoste kui missioon ja ühiskondliku ootuse täitmine*“ – otsus, mida juhib sisemine missioonitunne ning vajadus vastata ühiskonna ootustele, täita ühiskonnaliikmena olulist rolli ning olla seejuures ühiskonnaliikmena toetatud. „*Eestkoste kui võimalus olla lapsevanem*“, mille keskmes on eelkõige isiklik motivatsioon, soov olla lapsevanem. Ühendavaks osaks on see, et eestkostjad näevad ennast eestkoste teostamisel lapse põhihooldajana ja vastutajana, olenemata sellest, kas nad määratlevad end vanemana, kasuvanemana või jäädes enda algsesse perekondlikku rolli (nt vanaema, õe, tädi rolli). Samas võib järeldada, et kahes rollis olemine ei ole sugugi lihtne – nt olla jätkuvalt hellitav vanaema ja samal ajal vastutav kasvataja, olla ema ja samal ajal aruandja. Seetõttu on perede ühtlane ettevalmistamine ja tugi olulise tähtsusega, kus võtmesõnadeks on inimlikkus, professionaalsus, võrdsustunne.

Oma lugudes avasid eestkostjad enda kogemusi eestkostjaks ettevalmistumise, eestkoste seadmise ja eestkoste teostamise protsessist, sh erinevate osapooltega seonduvalt. Lugudest ilmnesid kogemused koostööst kohaliku omavalitsuse spetsialistidega ning kokkupuutest kohtuprotsessiga, samuti tuge pakkuvate osapooltega.

Narratiividest nähtub, et eestkostjate kogemused koostööst kohaliku omavalitsuse spetsialistidega on erinevad – mõnel on hea ja toetav partnerlussuhe ning toimiv koostöö; mõni on olukorras, kus lastekaitse- või sotsiaaltöötaja küll abistab, kuid pigem siis, kui pere tuleb ise abi otsima; mõni näeb spetsialisti kui kauget ja võõrast; mõne jaoks on suhe lausa vastupanu ja protesti tekitav. Kõik uurimuses osalenud eestkostjad, olenemata koostöökogemusest, tõdesid, et kohaliku omavalitsuse spetsialistide poolne tugi on pere jaoks oluline ja vajalik. Peredele on oluline mitte tunda end teistsugusena, ebavõrdsena, abivajajana. Tähtis on olla aktsepteeritud ja vajalik. Olulisel kohal on spetsialisti poolne huvi – et ta kuulaks ja räägiks perega. Ilmsiks tuli levinud hoiak, et spetsialisti poole pöördumine on stigmatiseeriv, ebavõrdust tekitav.

Sarnaselt kohaliku omavalitsuse spetsialistile nähakse erinevalt ka kohtuprotsessiga seonduvat – *kohtusse suhtutakse pigem austusega, kuid samas tuntakse teatud ärevust ja isegi hirmu. Lapsele määratud esindaja roll on mõnele selge, mõne jaoks aga on tema ja lastekaitsetöötaja täpsed rollid pigem ebaselged ning mõnes mõttes ka sarnased. Kohtuliku järelevalve teema on esile toonud palju erinevaid tundeid – mõne jaoks on see lihtsasti täidetav ülesanne, mõne jaoks aga arusaamatu, segadust ja vastupanu tekitav kohustus.* Eelnevast võib järeldada, et oluliseks on perede jaoks ühtne süsteem ning selge info ja ühtlase nõustamise olemasolu. Seejuures keskmes on taas inimlikkus ja professionaalsus, mis annab turvatunde, suurendab julgust ja usaldust. Narratiividest tulenevalt oodatakse toe võimalusi pigem kohaliku omavalitsuse poolt, mis on peredele lähemal.

Oluliseks peetakse *isiklikku arenemist ja võimalust olla n-ö oma inimeste keskel.* Ettevalmistust, koolitust ja sarnase kogemusega perede tugigruppe näevad eestkostjad osana süsteemist, kus keskmes on järjepidevus ja personaalne, perede vajadusi arvestav lähenemine. Tähtsal kohal on eestkostjate jaoks *informatsioon.* Pered tunnevad info killustatust, mis takistab kohati õigeaegselt vajaliku nõu ja abini jõudmist. Vajalikuks on siin nii perede õigeaegne nõustamine ja juhendamine kui ka kättesaadavad infoallikad, mida täna ühtsel viisil ei ole.

Narratiividest tuli välja ka *rahalise toe teema*, mida ei saa jätta tähelepanuta. Kuigi eestkostjad võtavad lapse ülalpidamist enda rollina, on riigi toetus siiski tähtsalt kohal. Lugudes kordus mõiste „*ebavõrdsed lapsed*“, millest oli tunda paralleeli nt

hooldusperedes kasvavate lastega, kellele kohalik omavalitsus maksab igakuiselt toetust lapsele isiklike kulude katteks, samuti toetust või tasu hoolduspere vanemale. Lisaks tuli lugudest välja eestkostjate tunnetus, et „riik ju maksab sulle“, mistõttu ei ole kohati julgust küsida ka siis, kui vajadus on suur.

Kokkuvõtvalt võib eestkostjate lugudele tuginedes järeldada, et ootuseks on perede ja neis peredes kasvavate laste huve ja vajadusi võrdselt arvestav selge ja ühtne süsteem. Ja kuigi uurimuses osalenud eestkostjate lugudest tulenes, et perede põhilised vajadused ja ootused on suuresti sarnased, tulid välja ka teatud erisused, mis vajavad samuti tähelepanu. Näiteks vajavad lapse sugulasest eestkostjad teekonna alguses lisaks üldist ettevalmistust, mis hõlmab mh eestkostja õigusi ja kohustusi, ettevalmistust ja tuge järgnevatel küsimustes: kuidas tulla toime kahes rollis olemisega, olles jätkuvalt lapsele lähedane ja toetav pereliige ning täites seejuures ka põhivastutaja ülesandeid ja kohustusi; samuti kuidas toetada last olukorras, kus ta jääb ilma oma vanemast või tema igapäevasest hoolest, säilitades seejuures neutraalsust ning tulles toime ka enda isiklike probleemide ja tunnetega (nt lein).

Eelnevast tulenevalt ja eestkostjate lugusid mõtestades toon välja erilist tähelepanu vajavad teemad, mis on ühelt poolt peidus, teiselt poolt selgelt järeldatavad analüüsiandmetest.

Eestkosteperede ebavõrdne positsioon teiste peredega võrreldes. Lugudest ilmneb tunnetus, et pered ei ole võrdsed nn tavaperedega; peredega, kus kasvavad bioloogilised lapsed; ühtlasi ei ole nad võrdsel positsioonil teiste perepõhist asendushooldust pakkuvate peredega. Pered tunnevad täielikku vastutust, sh on neil aru andmise kohustus, samas ei ole nad teiste peredega, nt hooldusperega võrdselt toetatud nii materiaalselt kui üldise tugisüsteemi, sh eestkostepereks ettevalmistamise vaatest. Selline olukord on peresid eristav, diskrimineeriv, mis on aga vastuolus üldise asendushoolduse ja lastekaitse sisu ning retoorikaga, kus keskmes on laste ja perede heaolu ning õiguste kaitse.

Erinev lastekaitse praktika, erinev kohtu lähenemine, ebamäärased rollid ja vastutused ning vajadus sobituda erinevate lähenemiste alla võib samuti viia selleni, et pered ei tunne end võrdse ja toetatuna, mis võib ohustada nende perede ja peredes elavate laste

heaolu. Olukorras, kus inimene võtab vastutuse vanema hooleta jäänud lapse kasvatamise eest, vajab ta tuge ja see tugi peab olema kättesaadav. Igal inimesel peab olema võimalus informatsioonile ja õigeaegsele nõustamisele. Kohaliku omavalitsuse ülesandeks on „lapse arengut toetava keskkonna loomiseks ning laste, lastega perede ja lapsi kasvatavate isikute toimetuleku parandamiseks oma haldusterritooriumil vajaliku teabe kogumine laste ja perede olukorra ning vajaduste kohta“ – ütleb lastekaitseadus (Lasteks § 17 lg 6). Samuti on kohaliku omavalitsuse oluliseks rolliks „lapse õigusi ja heaolu tagavate programmide ja projektide väljatöötamine ning nende rakendamine oma haldusterritooriumil last ohustavate riskide ennetamiseks ja vähendamiseks“ (Lasteks § 17 lg 2).

Lugudest ilmneb **aukartlik suhtumine ametkondade vastu**. Igal inimesel peab olema võimalus saada vajalikku abi ja seda ilma, et ta tunneks end ebavõrdseks, seda enam alavääristatuna. Üksainus negatiivne kokkupuude, kus inimene ei tunne ennast väärtustatuna, kujundab paratamatult negatiivse maine kogu süsteemile ning õõnestab inimeste usalduse selle süsteemi vastu.

Eestkosteperede lugude läbivaks teemaks oli **inimlikkus**. Seega on oluline rõhutada, et sotsiaaltöö põhilisteks väärtusteks ja põhimõteteks on sotsiaalne õiglus ja inimõigused, kollektiivne vastutus ja erinevuste austamine (Eetika põhimõtted sotsiaaltöös 2019). Sotsiaaltöö roll on tuginedes sotsiaaltöö teooriatele, sotsiaal- ja inimteadustele ning pärimusteadmistele ärgitada inimesi ja struktuure ületama elus ettetulevaid raskusi ning suurendama heaolu (*ibid.*).

Eelnevast tulenevalt on oluline öelda, et süsteemi uuendused ja muudatused ei pruugi anda soovitud tulemusi, kui põhilised sotsiaaltöö väärtused jäävad tahaplaanile. On äärmiselt oluline, et need väärtused ning osapoolte rollid ja vastutused oleksid seaduse tasandil fikseeritud, mis annab selguse ja kindlustunde erinevate ametkondade spetsialistidele ning suurendab inimeste ja seega ühiskonna tervikuna turvatunnet ja usaldust ning ühtlasi aitab kaasa süsteemi positiivse maine kujundamisele.

Soovitused

Tuginedes eelnevale analüüsile toon eraldi välja mõned eestkostet puudutavad tähelepanu vajavad aspektid.

1. On oluline koostada kliendisõbralikus keeles eestkostet ja eestkostja ülesandeid ning kohustusi tutvustavaid materjale osapoolte rollide jm eestkostet puudutava informatsiooniga ning teha seda perede jaoks kättesaadavaks. Antud punkt puudutab tegelikult lastega peresid laiemalt.
2. On vajalik selgemalt reguleerida, millises olukorras on lapsega mittesugulasest eestkostja määramine põhjendatud ning millises olukorras on põhjendatud pigem hoolduspere lepingu sõlmimine. Olukorra selgitamiseks on vajalik sarnaselt hooldus- ja lapsendajaperede puhul toimiv ühtne ja reguleeritud eestkostepere hindamise ja ettevalmistamise protsess, mille raames uuritakse mh põhjalikult eestkostja jt pereliikmete motivatsiooni ning vajadusi.
3. Ühtse hindamise ja ettevalmistamise protsessi loomisel on oluline arvestada eestkoste institutsiooni puudutavaid aspekte ning eestkostja positsiooni ja rolli iseärasusi. Lapse mitte sugulussuhtes oleva eestkostja ettevalmistamisel on olulised mh sarnased teemad, mida käsitletakse täna hooldus- ja lapsendajaperede hindamisel ning ettevalmistamisel. Lapse sugulasest eestkostja puhul on olulised aga ka teised rõhuasetused, sh tema enda roll ja toimetulek ning seejuures ka lapse toetamine (sugulussidemetega seotud temaatika, lein jm vajalik). Eestkostja määramine on alati seotud konkreetse lapsega, mistõttu on eestkostja hindamisel ja ettevalmistamisel konkreetse lapse vajadustega arvestamine igal juhul vajalik. Ühtlasi on vajalik ka eestkostja abikaasa või elukaaslase ning vajadusel ka teiste pereliikmete kaasamine hindamise ja ettevalmistamise protsessi.
4. Eestkostepere hindamisel ja ettevalmistamisel, samuti järelevalve määratlemisel on vajalik selgem osapoolte rollide reguleerimine, sh kohtuliku järelevalve protsessi selgitamine ja ühtlustamine ning ka kohaliku omavalitsuse rolli reguleerimine, eelkõige just peredele vajaliku nõustamise ja toe pakkumine. Pere nõustamise ja toetamise selgema määratlemise kaudu on võimalik tõhusam ennetustöö (õigeaegne koolituste ja toetavate meetmete pakkumine).

5. On oluline läbi mõelda ka hooldusperede ja eestkosteperede rahalise toetamise skeem, arvestades eelkõige võrdsusprintsipi, kuna reeglina on eestkoste puhul lapsed ja pered tegelikult sarnases olukorras, kohati võib eestkostepere olla isegi keerulisemas olukorras just seetõttu, et eestkoste seadmise vajadus tekib ootamatult ja sunnitud.

Arusaadavalt ei ole kõikide väljatoodud sammude ellu viimine koheselt teostatav, kuna teema nõuab sotsiaal- ja õigussüsteemi vahelist põhjalikku arutelu ja kokkoleppeid, samuti vahendite ning tegevuste detailsemat planeerimist. Samas on need sammud minu hinnangul suure tähtsusega ning seda väidet toetab käesolev uurimus.

KASUTATUD ALLIKAD

Berger, P.L., Luckmann, T., (2018). Tegelikuse sotsiaalne ülesehitus. Ilmamaa.

Burr, V. (2003). Social Constructivism. Routledge.

Creswell, J. W. (2007). Qualitative inquiry & research design. Choosing among five approaches. London. Thousand Oaks: Sage Publications Ltd.

Eetikapõhimõtted sotsiaaltöös. (2019). Global Social Work Statement of Ethical Principles (IASSW 2018). Sotsiaaltöö, 4. Tõlkinud Marju Selg.

https://www.eswa.ee/wp-content/uploads/2020/06/Eetikapohimotted-sotsiaaltoos_Sotsiaaltoos_4_2020.pdf

Elliott, J. (2005). Using narrative in social research: Qualitative and Quantitative Approaches. London: Sage.

Eurochild (2010). Children in Alternative Care. National Surveys. January 2010 – 2nd Edition.

<https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/attachments/Children%20in%20Alternative%20Care%20National%20Surveys.pdf>

Fisher, W.R. (1985) The Narrative Paradigm: An Elaboration. Communication Monographs 52 (4): 347–367.

Flick, U. (2006). An introduction to qualitative research (3rd ed.). Los Angeles etc.: SAGE. Publications.

General Assembly (2010). A/RES/64/142. Guidelines for the Alternative Care of Children. ÜRO Peaassamblee resolutsioon

<http://www.eatl.ee/wp/wp-content/uploads/N0947035.pdf>

Hedberg, N., Stoel-Gammon, C. (1986). Narrative analysis: clinical procedures. Topics in Language Disorders.

Herman, L., Vervaeck, B. (2001). Handbook of Narrative Analysis. University of Nebraska Press. Lincoln and London.

Hodgkin, R. ja Newell, P. (2007). Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. United Nations Children's Fund.

Huisman R., Murphet J., Dunn A. (2005) Narrative and Media. Cambridge: Cambridge University Press.

Grišin, D. (2018). „Alaealiste laste füüsilisest isikust eestkostjatele pakutavate sotsiaalteenuste vajalikkus Pärnu, Lääne ja Viljandi maakonna näitel“. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Pärnu kolledž, Sotsiaaltöö korralduse osakond.

Juzwik, M. (2006). Situating narrative-minded research: A commentary on Anna Sfard and Anna Prusak's „Telling identities“. Educational Researcher, Vol. 35 No. 9.

<http://dx.doi.org/10.3102/0013189X035009013>

Jõks, H. (2020 a). Kuidas on rakendunud muudatused asendus- ja järelhooldusteenuse valdkonnas? Sotsiaaltöö, 2, 25-29. https://tai.ee/images/ST2_2020_25kuni29.pdf

Jõks, H. (2020 b). Laste eestkoste pilootprojekti tutvustamine kohalikele omavalitsustele. Sotsiaalministeerium. 23.09.2020 ettekande slaidid.

Kivi, E. (2014). Kohtulik järelevalve eestkostetava tegevuse üle. Magistritöö, Tartu Ülikool, Õigusteaduskond, Tsiviilõiguse õppetool.

Labov, W. (1972). Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 359-369.

Lapse õiguste konventsioon (LÕK) – RT II 1996, 16, 56, kasutatud 05.01.2021.

Lastekaitseseadus (LasteKS) - RT I, 12.12.2018, 49, kasutatud 04.01.2021.

Lerch, V., Nordenmark Severinsson, A. (2019). Feasibility Study for a Child Guarantee. Target Group Discussion Paper on Children in Alternative Care. EUROPEAN COMMISSION. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.

Lindström, L. (2000). Narratiiv ja selle sõnajärg. Keel ja Kirjandus, 3.

Linno, M., Strömpl, J. (2012). Narratiivse maailma uurimine. Teoses: Narratiivne lähenemine sotsiaaltöuurimuses. Tartu Ülikooli Kirjastus, 48-61

Osila, L. jt (2016). Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring. PRAXIS.

Perehüvitiste seadus (PHS) - RT I, 30.06.2020, 32, külastatud 12.01.2021.

Perekonnaseadus (PKS) - RT I, 27.10.2020, 15. Külastatud 05.01.2021.

Quality4Childreni (Q4C) (2004). Asendushoolduse standardid.

https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/q4c_estonian.pdf

Riessman, C.K. (2000) Analysis of personal Narratives. Sage Publications.

Riessman C.K. (2005) Narrative Analysis. In: *Narrative, Memory & Everyday Life*. Huddersfield: University of Huddersfield, pp. 1–7.

Riessman, C. K. (2008). Narrative Methods for the Human Sciences. Sage Publications.

Ramos M. C. ja Vickerman, K. A. (2005). Ethical Issues n Couple and Family Research. University of Southern California.

Robson, C. (2002). Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers. (2nd ed.). Oxford: Blackwell.

Salumaa, E. (1996). The Family Law Act, *Juridica International*, nr. 1.

Sarv, M. (2020). Asenduskodus või perekodus elava lapse suhtlus bioloogilise vanemaga. Sotsiaaltöö, 2. <https://www.tai.ee/et/valjaanded/ajakiri-sotsiaaltoe/sotsiaaltoeoe-2020-2/asenduskodus-voi-perekodus-elava-lapse-suhtlus-bioloogilise-vanemaga>

Shapiro, L.R., Hudson, J.A. (1991). Tell Me a Make-Belive Story: Coherence and Cohesion in Young Children`s Picture-Elicited Narratives. *Developmental Psychology*, 27, 960-974.

Sindi I. (2020). Asendushooldusperes elava lapse identiteediõigus. Sotsiaaltöö, 2.

<https://www.tai.ee/et/valjaanded/ajakiri-sotsiaaltoe/sotsiaaltoeoe-2020-2/asendushooldusperes-elava-lapse-identiteedioigus>

Smith, W.B. (2011). Youth Leaving Foster Care. Oxford University Press.

Sotsiaalhoolekande seadus (SHS) - RT I, 21.04.2020, 39. Külastatud 13.01.2021.

Sotsiaalkindlustusamet (2020). Juhis asendus- ja järelhooldusteenuse korraldamiseks.

https://sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/Noustamisteenused/juhis_asendus-ja_jarelhooldusteenuse_korraldamiseks_2020.pdf

Sotsiaalkindlustusameti kodulehekül (i.a). Külastatud 20.01.2021

<https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/lapsed-pered/asendushooldus-ja-kasuvanemlus>

Sotsiaalministeerium (2013). Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs.

https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/ahk_alusanalyys_dets_2013.pdf

Sotsiaalministeerium (2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat.

https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf

Sotsiaalministeeriumi kodulehekül (i.a). Kasutatud 20.01.2021.

<https://www.sm.ee/et/asendus-ja-jarelhooldus>

Statistikaamet (i.a). 2019 . aastal perekonnast eraldatud lapsed.

Strömpl, J. (2008). Tundlike temade käsitlemise eetilise-metodoloogilised küsimused sotsiaaltöö-uuringute kontekstis Eesti näitel. Tartu Ülikooli kirjastus.

Strömpl, J. (2012). Narratiivne lähenemine sotsiaaluuringutes. Laste väärkohtlemise lood. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Strömpl, J., Selg, M., Linno, M. (2012). Narratiivne lähenemine sotsiaaluurimuses. Laste väärkohtlemise lood. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tervise Arengu Instituudi kodulehekül (i.a). PRIDE eelkoolitus.

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/154807147525_PRIDE_est.pdf

Turk, P. (2011). Asenduskodudes kasvanud noorte valmisolek iseseisvaks eluks. Tallinn: Praxis.

http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf

Van Ewijk, H. (2018). Complexity and social work. Routledge.

Wieland, S., Riis M. (2012). Varajase lapsea trauma ja võimalused lapse abistamiseks. Sotsiaaltöö, 5, 36-40.

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/135090507113_Sotsiaaltoe_5_2012.pdf

Õiguskantsleri Kantselei laste õiguste osakond (2013). Asenduskoduteenuse analüüs. Tallinn.

https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/asenduskoduteenuse_analuus.pdf

Lisaks:

Statistika (Joonis: Eestkosteperes, hooldusperes ja asenduskodus või perekodus viibivad lapsed aruande aasta lõpu seisuga 2015-2019. Allikas: Sotsiaalministeerium hoolekandestatistika, Sotsiaalkindlustusamet STAR ja SKAIS.

Statistika (Tabel: Eestkostel oleva lapse toetuse saajad 2019. aasta detsembris). Allikas: Sotsiaalministeerium hoolekandestatistika, Sotsiaalkindlustusamet STAR ja SKAIS.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Nadežda Leosk,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eestkoste laste eestkostjate narratiivides“, mille juhendaja on Judit Strömpl (PhD) reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Nadežda Leosk

26.01.2021